

การพรรณนาการเปลี่ยนแปลงจาก “สยามยุคเก่า” เป็น “สยามยุคใหม่”
ในทศวรรษ 2450 ถึง 2480

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 สยามเผชิญกับการคุกคามที่ใหญ่โตน่าเกรงขามและเป็น ที่วิตกว่าจะไม่สามารถธำรงรักษาความมั่นคงของประเทศชาติราชวงศ์ไว้ได้ เมื่อเผชิญหน้ากับการ ขยายแสนยานุภาพอันเกรียงไกรจากกองทัพ และอิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมืองวัฒนธรรมจาก บรรดาชาติตะวันตกทั้งหลาย เพราะคนต่างชาติต่างภาษาที่เคยพากันเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร อยู่แทบฝ่าละอองธุลีพระบาทนั้น มาบัดนี้ได้กลายเป็นอดีตที่ชนชั้นนำสยามอธิบายไม่ได้ด้วย จักรวาลวิทยาแห่งความรู้ที่ตนมีอยู่ เมื่อเห็นกองทัพเรือปืนของราชนาวิกฝรั่งเศสแล่นฝ่าอานาจ อธิปไตยเข้ามาจอดอยู่อย่างท้าทายหน้าพระบรมมหาราชวัง¹ หลังเหตุการณ์ครั้งนี้ไม่นาน รัชกาลที่ 5 ทรงเสียพระทัยอันเนื่องมาจากความรู้สึกถูกรังแกจนเกือบจะเสียบ้านเมือง ถึงกลับทรงพระประชวร เพราะมิได้เสวยหรือบรรทมเป็นเวลาปกติมาตลอดเวลา และต่อมาไม่ช้าพระอาการก็ทรุดลงเป็น ลำดับ พระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาไปยังเจ้านายบางพระองค์ แสดงพระราชประสงค์ว่าจะขอ สิ้นพระชนม์ไปเสียยังดีกว่าการที่จะทรงเห็นบ้านเมืองตกไปเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส² ที่สำคัญวิกฤต การณ์ ร.ศ. 112 ไม่ใช่เป็นเพียงแค่การทำทลายอำนาจทางการเมืองของสยามอย่างถึงที่สุดในประวัติ ศาสตร์รัตนโกสินทร์เท่านั้น แต่ยังเป็นการตอกย้ำให้เห็นถึงการท้าทายต่อวัฒนธรรมของชนชั้นสูงที่ ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องนั้นได้มาถึงจุดวิกฤตแล้วด้วย เริ่มตั้งแต่การเข้ามาเผยแพร่อุดมการณ์ แบบคริสเตียนของคณะมิชชันนารีในช่วงกลางสมัยรัชกาลที่ 3 ความภูมิใจในวัฒนธรรมไทยของ ชนชั้นนำที่เหลือยอยู่น้อยเต็มทีในพุทธศาสนา³ ถึงตอนนี้ก็หาได้มีปาฏิหาริย์ใดๆ มาช่วยค้ำจุนสถาน

¹ Walter E. J. Tjits, *Siam's Struggle for Survival* (Bangkok: White Lotus, 1996), pp. 91, 114, 122.

² หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล, *สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น* (กรุงเทพฯ: คลังสมอง, 2534), หน้า 212-214.

³ ไพรอดู รงชัย วินิจจะกุล, “ศึกษาเรื่องไทยในแดนเนรมิต” (Thai Studies in Wonderland) บทปาฐกถาในงานสัมมนา “นวัตกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา” จัดโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) ณ โรงแรมอิมพีเรียล ถนนวิทย์ 13-14 สิงหาคม

ภาพของบ้านเมืองไว้ได้ การคุกคามจากตะวันตกระลอกแล้วระลอกเล่าดังที่ได้กล่าวมานี้กระทบต่อความเชื่อมั่นที่ถูกสั่งสมมาอย่างยาวนาน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คืออัตลักษณ์ทั้งที่เป็นอุดมคติและที่ดำเนินอยู่ในชีวิตจริงถูกตั้งคำถามอย่างถึงรากถึงโคน จนชนชั้นนำเหล่านี้ต้องหันกลับมาถามตัวเองว่า เราคือใคร และจะอยู่ในโลกยุคใหม่นี้อย่างไร⁴

วิกฤตการณ์อัตลักษณ์ที่เกิดขึ้นนี้ทำให้ชนชั้นนำสยามต้องหันกลับมาพิจารณาทบทวนแก้ไขการคุกคามของตะวันตก ด้วยจุดมุ่งหมายที่จะสร้างรากฐานแห่งอำนาจให้ยิ่งใหญ่ทัดเทียมตะวันตก แต่การที่จะมีอำนาจให้เหมือนตะวันตกได้นั้น ย่อมหมายถึงการเปลี่ยนแปลงตัวเองให้เหมือนตะวันตกด้วย เพียงแต่ต้องรักษาจุดมุ่งหมายของการเปลี่ยนแปลงนั้นเพื่อให้ตัวเองมีอำนาจ ไม่ใช่เพื่อเปลี่ยนแปลงให้เหมือนตะวันตก ดังนั้นปัญหาจึงอยู่ที่ว่าจะเปลี่ยนแปลงตัวเองอย่างไรให้มีอำนาจเหมือนตะวันตกโดยที่ไม่กระทบกระเทือนต่ออัตลักษณ์ของตนเอง ซึ่งประกอบไปด้วยผลประโยชน์ของลาภยศศถาและอำนาจทั้งหลายที่มีอยู่⁵ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของชนบรกรรมนิยมประเพณีทางด้านวัฒนธรรม ตลอดจนถึงการปฏิรูปบ้านเมืองให้ทันสมัยจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ อาทิ เลิกการหมอบกราบ เปลี่ยนเครื่องแต่งกายใหม่ ชัดฟันให้ขาว กินข้าวด้วยช้อนส้อม อ่านหนังสือภาษาอังกฤษ ส่งบุตรหลานไปศึกษาต่อที่อังกฤษหรือยุโรป หรือเป็นสมาชิกของสโมสรที่เรียกกันในสมัยนั้นว่า คลับหรือไซไซเฮดตี⁶ เป็นต้น ต่อมาก็คือ การสร้าง ซ้อมหรือปรับปรุงอาคารบ้านเรือน ยวดยานพาหนะและถนนหนทางด้วยรูปแบบยุโรป นำสังเกตด้วยว่าประเด็นต่างๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ชนชั้นนำสยามภาคภูมิใจและให้คุณค่าอย่างมาก เพราะเชื่อว่าจะบังเกิดผลให้เกิดการยอมรับนับถือในสังคมการเมืองระหว่างประเทศสมัยนั้น⁷ แน่่อนว่าผลจากการปฏิรูปการปกครอง

2539 และดูข้อถกเถียงที่ให้รายละเอียดและสมบูรณมากกว่าได้ใน ทวีศักดิ์ เขื่อกสม, "การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2325-2411" (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540).

⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "๒๐๐ ปีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า," ใน **กรุงแตก, พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), หน้า 9-11.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11-13.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11-12.

⁷ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิสาหการ, 2540), หน้า 17.

แผ่นดิน พ.ศ. 2435⁸ ดังกล่าวในด้านหนึ่งนั้นหมายถึงพระปรีชาสามารถของรัชกาลที่ 5 ที่ได้ทรง “ช่วย” ให้สยามรอดพ้นจากการถูกยึดครองและตกเป็นอาณานิคมของตะวันตกอย่างชาญฉลาด แต่ขณะเดียวกันในอีกด้านหนึ่งก็หมายถึงการ “ช่วย” ตัวของพระองค์และพระบรมวงศานุวงศ์ให้รอดพ้นจากการที่อาจจะต้องถูกเปลี่ยนแปลงสถานภาพอย่างถึงที่สุดด้วย ยังมีพิกัดดังกล่าวถึงว่า พระองค์ได้ทรงกลายเป็นกษัตริย์ที่ประชาชนต้องสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอย่างถึงที่สุดด้วย⁹ ดังนั้นจากชนบการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยไม่เคยแยกกษัตริย์ออกจากรัฐ การปฏิรูปสยามในช่วงปี พ.ศ. 2435 จึงส่งผลออกมาใน 2 ลักษณะ กล่าวคือประการแรกส่งผลให้รัชกาลที่ 5 ทรงกลายเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระราชอำนาจสมบูรณ์มากที่สุดกว่ากษัตริย์องค์ใดในทางประวัติศาสตร์ ทั้งทางทฤษฎีและทางปฏิบัติ¹⁰ ส่วนผลประการที่สองของปฏิรูปในครั้งนี้เองก็คือ ทำให้

⁸ โปรดดูรายละเอียดของเหตุและผลของการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินสยาม พ.ศ. 2435 ได้ใน Tej Bunnag, *The Provincial Administration of Siam, 1892-1915* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1977) และสุภาสิณี ชมะสุนทร, “แนวความคิดทางการเมืองของกลุ่มผู้นำในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วง พ.ศ. 2411-2436” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527)

⁹ Benedict Anderson, “Withdrawal Symptoms: Social and Cultural Aspects of the October 6 Coup,” *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 9: 3 (July-September 1977), 13-30. และที่น่าสนใจที่สุดคือสิ่งที่นักวิชาการผู้นี้ได้ให้ทรรศนะที่แปลกพิศดารไปกว่านักวิชาการอื่นๆ ก็คือ ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ชาติดะวันตกทั้งหลายไม่เพียงแต่ไม่ได้คุกคามสยาม (ตามโครงเรื่อง [plot] ประวัติศาสตร์ชาติไทย) หากแต่ยังได้ทำลายล้างอิทธิพลของรัฐสยามยุคจารีตลงไปอย่างราบคาบ นับตั้งแต่พม่า เวียดนาม เขมร และมลายู จนทำให้กองทัพแบบสมัยใหม่ของไทยที่เพิ่งถูกสถาปนาขึ้นไม่ต้องทำสงครามกับศัตรูภายนอกอีกเลยนับแต่นั้นเป็นต้นมา กล่าวในแง่ “จักรวรรดินิยมตะวันตก” จึงไม่เพียงแต่ปกป้องคุ้มภัยจากภายนอกจนทำให้ชนชั้นนำสามารถรวมศูนย์อำนาจได้อย่างมั่นคงเท่านั้น แต่ยังให้หยิบยืมเงินทุน อารยวิทยาโรปกครอง เทคนิควิชาการ ตลอดจนที่ปรึกษาต่างๆ จนทำให้พระราชวงศ์สร้างความมั่งคั่ง-มั่นคงอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนได้

¹⁰ Somkiat Wantana, “The Politics of Modern Thai Historiography Vol. 1” (Ph.D dissertation, Monash University, 1986), p. 172 - 248. และอาจดูรายละเอียดในภาคภาษาไทยเพิ่มเติมได้ใน สมเกียรติ วันทะนะ, “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435 - 2475,” บทความ

กรุงเทพฯ กลายเป็นเมืองหลวงที่เป็นศูนย์กลางของรัฐแบบใหม่อย่างแท้จริงในทางปฏิบัตินับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

อย่างไรก็ตามการเกิดรัฐสมัยใหม่ที่ชาติประวัติศาสตร์ของรัฐตนเอง ที่สุดแล้วก็เปรียบเสมือนคนที่ไม่ได้มี "หัวนอนปลายตีนของพวกเขาเศรษฐกิจใหม่"¹¹ ซึ่งอาจไม่ได้รับการนับหน้าถือตาจากประชาคมของรัฐประชาชาติทั้งหลาย แต่ในขณะเดียวประวัติศาสตร์ที่ชาติการสนับสนุนโดยรัฐประชาชาติเป็นพื้นฐานก็เปรียบเหมือนกับความฝันลมๆ แล้งๆ ของผู้ลี้ภัยตามค่ายอพยพ หรือชนกลุ่มน้อยที่ต้องอาศัยแผ่นดินเขาอยู่ เพราะไม่อาจก่อกระแสเป็นสำนักทางประวัติศาสตร์ที่ทรงพลังแก่คนจำนวนมากได้¹² ดังนั้นสำนักเกี่ยวกับอดีตที่สร้างขึ้นใหม่นี้ จึงไม่ได้เป็นแค่ภาพพระราช

ประกอบปาฐกถาทางวิชาการ จัดโดยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย สถาบันวิจัยสังคม และคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2525 ณ ห้องประชุม ตึก 3 คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, "สองศตวรรษของรัฐและประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย," *วารสารธรรมศาสตร์* 13, 3 (กันยายน 2527): 152 – 171 และ "เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก," ใน *อยู่เมืองไทย รวมบทความทางสังคมการเมือง* เพื่อเป็นเกียรติแก่ศาสตราจารย์เสนาห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ ๖๐ ปี (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530) หน้า 74 – 76.

¹¹ ถ้อยคำนี้เป็นถ้อยคำที่ผู้เขียนปรับประยุกต์ใช้จากถ้อยคำของสมเกียรติ วันทะนะเพื่อให้เกิดความเหมาะสมและสอดคล้องสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของปัจจุบัน, ดู สมเกียรติ วันทะนะ, "เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก," ใน *อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมการเมือง* เพื่อเป็นเกียรติแก่ศาสตราจารย์เสนาห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ ๖๐ ปี, หน้า 74. และโปรดดูรายละเอียดที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของรัฐสยามตั้งแต่พัฒนาการของรัฐราชาธิราชในสมัยอยุธยา พัฒนาการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิในสมัยรัชกาลที่ 5 และพัฒนาการของรัฐประชาชาติตั้งแต่ พ.ศ. 2475 – สมัยปัจจุบันเพิ่มเติมใน หน้า 109 – 110.

¹² สมเกียรติ วันทะนะ, "เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก," ใน *อยู่เมืองไทย*, หน้า 74. ควรกล่าวเพิ่มเติมด้วยว่า รัฐประชาชาติที่กล่าวถึงนี้มีสถานภาพซ่อนอยู่ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิ เพราะฉะนั้นจึงมีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการของความเป็นรัฐประชาชาติเกิดขึ้นแล้วคือ ดินแดน ประชากร รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย เพียงแต่องค์ประกอบทั้งหมดนี้ยังหาได้เพียงพร้อมสมบูรณไม่ ต้องรอจนกระทั่งถึงการปฏิบัติประชาชาติเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2475 แล้ว องค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้จึงจะสมบูรณที่สุดอย่างน้อยก็ในทางทฤษฎี โปรดดูข้อ

กรณีกิจล้นๆ ดังที่ปรากฏตามจารีตการเขียนอดีตแบบพงศาวดารที่ผ่านมา หากแต่เป็นภาพของ รัฐหรือประเทศที่เปรียบพร้อมไปด้วยดินแดน ประชากร อำนาจการปกครองของรัฐบาลและความ เป็นเอกราชของอำนาจอธิปไตย¹³ ย้อนกลับไปอย่างมีมิติของความเป็นประวัติศาสตร์¹⁴ กล่าวอีก นัยหนึ่งก็คือ รัฐประเทศสยามที่เพิ่งเกิดใหม่นี้มี "สกุลรุนชาติ" ของตัวเองที่ต่อเนื่องยาวนานมาแต่ อดีตอันไกลโพ้น ทัดเทียมกับอารยประเทศทั้งหลายในประชาคมของรัฐสมัยใหม่ ด้วยการค้นคว้า ของโบราณคดีด้านต่างๆ ของชนชั้นนำสยามอย่างตระหนักถึงเหตุผลทั้งหมดดังที่กล่าวมานี้เอง จะ เป็นเหตุให้เกิดกระแสสำนึกของการค้นหา "รากเหง้า" ในเกือบทุกจะมิติของสยามประเทศ

ถกเถียงเรื่องนี้ได้ใน Somkiat Wantana, "The Politics of Modern Thai Historiography Vol. 1" (Ph.D dissertation, Monash University, 1986), p. 172 - 248.

¹³ ตารางแสดงองค์ประกอบของรัฐสมัยต่างๆ

องค์ประกอบแห่งรัฐ	รัฐราชาธิราช	รัฐสมบูรณาญาสิทธิ	รัฐประชาชาติ
ระยะเวลาโดยสังเขป	สมัยอยุธยา รัชกาลที่ 4	รัชกาลที่ 5 ถึง พ.ศ. 2475	ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน
ประชากร	พลกนิกร	พลกนิกร	ประชาชาติ
ดินแดน	แดนต่อแดน เป็นที่หมาย	มีพัฒนาการของเส้นกัน อาณาเขตจนแน่นอนหรือ เกือบแน่นอน	มีเส้นกันอาณาเขต ที่แน่นอน
รัฐบาล/การปกครอง	แบบราชาธิราช	แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์	แบบรัฐธรรมนูญ
อำนาจสูงสุดของรัฐ	อำนาจอธิราช	อำนาจอธิปไตยของ พระมหากษัตริย์	อำนาจอธิปไตยของ ประชาชาติ

¹⁴ โปรดดูคำอธิบายที่ให้รายละเอียดในเรื่องนี้ได้ ใน สมเกียรติ วันทะนะ, "เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธ์ภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก," ใน *อยู่เมืองไทย*, หน้า 72-123.

1. การสถาปนาองค์ความรู้เกี่ยวกับ “สยามยุคเก่า”

กระแสสำนักในการค้นคว้าเรื่อง “โบราณคดี”¹⁵ หรือการค้นหาดัตถุภาพหน้าของชนชั้นนำสยามได้ดำเนินมาก่อนหน้านี้แล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 จากความสนใจส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่ ในการเก็บรวบรวมวัตถุต่างๆ ไว้ในพระบรมมหาราชวัง ทั้งที่เป็นวัตถุที่ทรงเดินทางไปพบ¹⁶ หรือที่มีคนมาทูลเกล้าถวาย นอกจากนี้ยังปรากฏพระบรมราชาธิบายของรัชกาลที่ 4 ที่เกี่ยวกับโบราณสถานและโบราณวัตถุของสยามในงานพระราชนิพนธ์จำนวนมาก¹⁷ ที่สำคัญก็คือ พระองค์ยังพระราชทานพระราชพงศาวดาร

¹⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม อธิบายเกี่ยวกับความหมายของคำว่าโบราณคดีในภาษาอังกฤษว่า มีความหมายตรงกับคำว่า historical studies ซึ่งศึกษาเรื่องอะไรก็ได้ที่เก่าแก่ โปรดดูเพิ่มเติมจาก บทนำ รอยต่อทางโบราณคดีจากความทรงจำ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ม.ป.ป.).

¹⁶ เหตุการณ์ที่สำคัญเหตุการณ์หนึ่งคือการ “ค้นพบ” ศิลาจารึกสุโขทัย เมื่อ พ.ศ.2376 เนื่องจากเป็นเหตุการณ์ที่จะกระตุ้นให้เกิดความสนใจในการค้นคว้าหาความเป็นมาในอดีตของบ้านเมือง โปรดดูรายละเอียดได้ใน ศรีศักร วัลลิโภดม, รอยต่อทางโบราณคดีจากความทรงจำ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ม.ป.ป.), หน้า 22 และ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ - ๒๔๗๕ (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 55.

¹⁷ อาทิ พระบรมราชาธิบายที่ทรงสืบค้นถึงความเป็นมาของเมืองลพบุรี เมืองนครปฐมและองค์พระปฐมเจดีย์ โปรดดู พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวม ๒ หมวด (พิมพ์พระราชทานแจกในงานศพ พันตรี หม่อมเจ้าไตรทิพย์เทพสุด เทวกุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. 2502) หรือพระบรมราชาธิบายที่เกี่ยวกับพระอารามและพระพุทธรูปต่างๆ โปรดดู พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมวดโบราณสถานและโบราณวัตถุ (พิมพ์เป็นบรรณาการในงานพระราชทานเครื่องดินเผาและหีบบรรจุศพอาจารย์พรธนา ชโนดม, ต.ม. ณ อารสนิเวศน์อัสสัมชัญ) และงาน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยพงศาวดาร

เมืองเขมรไปให้ฝรั่งเศส ในช่วงที่สยามมีปัญหาขัดแย้งกับฝรั่งเศสเรื่องการมีอำนาจอธิปไตยเหนือเขตแดนของกัมพูชา อันเป็นตัวอย่างที่สะท้อนถึงความพยายามแสดงให้เห็นหรือยอมรับว่าสยามมีกรรมสิทธิ์เหนือเขตแดนเขมรมาแต่เดิมแล้วอย่างไร

หลังจากนั้นก็ทรงมีพระราชดำริที่จะเขียน "ประวัติศาสตร์ที่ถูกต้องแท้จริง" ของสยามขึ้น พระราชทานเป็นความรู้แก่ชาวตะวันตก เพื่อที่ชาวตะวันตกจะได้รู้จักถึงอดีตอันถูกต้องของสยาม ดังที่ปรากฏในลายพระราชหัตถเลखามีพระราชทานไปถึง เซอร์จอห์น บาวริง ราชทูตอังกฤษมีความว่า "เพื่อให้สมแก่คำที่ท่านขอมาโดยชอบ ข้าพเจ้ากับน้องชายข้าพเจ้าคือ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท...กำลังพยายามเตรียมแต่งตำราล กรุงสยามอันถูกต้องอยู่..."¹⁸ พระราชดำรินี้อันที่จริงแล้วก็คืองานพระราชนิพนธ์ประวัติศาสตร์สยามฉบับภาษาอังกฤษเรื่อง "Brief Notices of the History of Siam"¹⁹ และพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ซึ่งพระองค์ทรงชำระร่วมกับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท²⁰ สิ่งนี้จึงเห็นได้ชัดว่าเป็นความพยายามจะร้อยเชื่อมอดีตของสยามให้มีประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ย้อนหลังขึ้นไปไกลมากยิ่งขึ้นกว่าการมีกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีตามที่

พระพุทธรูปราช พระพุทธรูปศรีและพระศรีศาสดา (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนางบุญเดือนชมวิทยา พ.ศ.2509) และ **ตำนานพระสายวัดปทุม** (พิมพ์ในงานพระกฐินพระราชทาน นายพลเอก หม่อมเจ้าบรมเดช พ.ศ.2476).

¹⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** (พิมพ์ในงานฉลองครบ 84 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ 1-5 ตุลาคม 2521), หน้า 305-310. (เน้นโดยผู้อ้าง).

¹⁹ ดู Sir John Bowring, *The King and People of Siam Vol. II* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969) และวินัย พงศ์ศรีเพียรได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า พระราชนิพนธ์ภาษาอังกฤษเรื่อง "Brief Notices of the History of Siam" นี้เดิมชื่อว่า "Brief History of Siam" ตีพิมพ์ลงในวารสาร *The Chinese Repository* ฉบับที่ 20 เล่ม 7 กรกฎาคม ค.ศ. 1851. ดูข้อมูลนี้ได้ในวินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ), **ความขอกย้อนของอดีต: พิธีกรรมพิเศษเชิงชาติพันธุ์หม่อมราชวงศ์ศุภวัตรย์ เกษมศรี** (กรุงเทพฯ: มปท., 2537)

²⁰ **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา 2 เล่ม** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534)

รับรู้กันดีอยู่แล้วในหมูชนชั้นนำสยาม ดังที่ปรากฏในจารีตของการเขียนประวัติศาสตร์แบบพระราชพงศาวดาร²¹

ต่อมาใน พ.ศ.2417 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีประกาศให้ตั้ง หอมิวเซียม²² และหอพระสมุดวชิรญาณ ใน พ.ศ.2424²³ (ซึ่งต่อมากลายเป็นหอสมุดสำหรับพระนคร ใน พ.ศ.2448) ความสนใจเหล่านี้เกิดขึ้นท่ามกลางการเผชิญหน้ากับตะวันตก ทำให้ชนชั้นนำสยามตระหนักว่าจำเป็นที่จะต้องเผยแพร่ เพื่อยืนยันกับตะวันตกและตัวเราเองว่า สยามเป็นประเทศที่มีความเป็นมายาวนาน ดังนั้นความรู้เรื่องโบราณจึงเริ่มขยายออกจากชนชั้นนำสยามที่เป็นความสนใจส่วนตัวก่อน ไปสู่คนกลุ่มอื่นๆ หรือสาธารณชนมากขึ้นด้วย ดังที่แสดงให้เห็นว่ามีการจัดแสดง "เอกซนิบิเชน" (exhibition) ในงานสมโภชพระนครครบรอบ 100 ปี ที่ท้องสนามหลวงใน พ.ศ.2424²⁴

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้มีการแสวงหาต้นตอของชาวตะวันตกในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ มีการตั้งสมาคมหรือสถาบันขึ้นทั้งในยุโรปและเอเชียอาคเนย์ เพื่อศึกษาเรื่องราวในดินแดนที่เป็นอาณานิคม²⁵ ในกรณีของสยาม ชาวต่างประเทศที่อาศัยอยู่ในเมืองไทยก็ได้จัดตั้งสยาม

²¹ โปรดดู Winai Pongsripian, "Traditional Thai Historiography and its nineteenth – Century Decline" (Ph.D. Thesis, University of Bristol, 1983), pp. 305-309.

²² อวีงาม มาเจริญ, "การส่งเสริมความรู้ทางด้านศิลป วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดี," วารสารศิลปากร 18,3 (กันยายน 2517): 67 - 68.

²³ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, "เรื่องราวด้วยเหตุที่ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ," ประชุมพระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2534), หน้า 211-217 และ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "วิชาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย" ใน ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2519), หน้า 6-7.

²⁴ อวีงาม มาเจริญ, "การส่งเสริมความรู้ทางด้านศิลป วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดี," หน้า 68 - 69.

²⁵ ดังเช่น ใน ค.ศ.1851 มีการตั้ง Royal Institute for Linguistics, Geography and Culture of the Netherland Indies ขึ้นที่ The Hague ในประเทศเนเธอร์แลนด์ มีวารสาร Bijdragen เพื่อศึกษาประเทศในอาณานิคมของฮอลแลนด์ในเอเชียอาคเนย์ สำหรับการศึกษาในชวานัน ใน ค.ศ.1788 มีการตั้ง Batavian Society for Arts and Sciences มีวารสาร Verhandelingen ใน ค.ศ.1779 และวารสาร Tijdschrift ใน ค.ศ.1853

สมาคมขึ้นมาในปี พ.ศ. 2447 มีวารสาร *Journal of the Siam Society* ซึ่งรวมความสนใจเกี่ยวกับเรื่องราวประเทศสยาม

ภายหลังการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ชนชั้นนำสยามได้พยายามสถาปนาอำนาจรัฐจากส่วนกลางเข้าไปในท้องถิ่น เกิดเป็นรัฐประชาชาติที่มีอาณาเขตและดินแดนที่แน่นอน ประวัติศาสตร์ได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือที่จะบูรณาการดินแดนต่างๆ ที่เคยเป็นอิสระเข้ามารวมอยู่ภายใต้อำนาจของส่วนกลาง จึงมีการรวบรวมเรื่องราวเหตุการณ์ในอดีตของแต่ละท้องถิ่นเข้ามาไว้ที่ส่วนกลาง โดยข้าหลวงที่ส่งไปประจำในแต่ละท้องถิ่นตามคำสั่งของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ การพยายามเก็บเรื่องราวของอดีตในท้องถิ่นต่างๆ ส่วนหนึ่งเป็นความจำเป็นทางการเมืองการปกครอง ที่เรื่องราวต่างๆ ของท้องถิ่นเหล่านี้จะสามารถใช้แสดงถึงสิทธิของรัฐเหนือดินแดนนั้นๆ ได้ด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับจากการเสด็จประพาสยุโรป ครั้งที่ 2 พระองค์ทรงตั้ง “สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศสยาม” หรือ “โบราณคดีสโมสร” ใน พ.ศ.2450 ด้วยทรงเห็นว่าการเขียนอดีตที่อยู่ในจารึกพระราชพงศาวดารนั้นไม่เพียงพอ เพราะ “ความหลงพระราชพงศาวดารนี้ทำให้ทศกฐระเสียดว่าเรื่องราวของชาติและของประเทศเรา อยู่เพียงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 สร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยา เรื่องราวที่เก่ากว่านั้นน่า

การศึกษาเกี่ยวกับอาณานิคมของอังกฤษ ในอาณานิคม Strait Settlement ใน ค.ศ.1877 มีการตั้ง Strait Asiatic Society โดยเป็นสาขาหนึ่ง (Straits Branch) ของ Royal Asiatic Society ที่ตั้งขึ้นในอังกฤษตั้งแต่ ค.ศ.1826 ต่อมาได้เปลี่ยนเป็น Malayan Branch ใน ค.ศ.1923 จนถึง Malaysian Branch ใน ค.ศ.1964 สำหรับในอาณานิคมพม่ามีการตั้ง The Burma Research Society มีวารสาร *Journal of the Burma Research Society* ใน ค.ศ.1911 และในประเทศอังกฤษมี *The Bulletin of the London School of Oriental Studies* ต่อมาได้เปลี่ยนเป็น *the School of Oriental and African Studies* ใน ค.ศ.1917

ในประเทศฝรั่งเศสมีการตั้ง *Societe Asiatique* ที่กรุงปารีส สำหรับที่อินโดจีนของฝรั่งเศส มีการตั้ง *Ecole Francaise d'Extreme-Orient* มีวารสาร *Journal Asiatique* ใน ค.ศ.1822 ต่อมา มีวารสาร *the Bulletin del'Ecole Francaise d'Extreme-Orient* ใน ค.ศ.1901 โปรดดูรายละเอียดได้ใน J. D. Legge, “The Writing of Southeast Asian History,” in *The Cambridge History of Southeast Asian Vol. I From Early Times to C1800*, ed. Nicholas Tarling (Singapore: Kin Keong Printing, 1992), pp.12-13.

พิจารณาก็ได้ละเลยทิ้งเสียทั้งสิ้น เพราะเห็นว่าปีกี่ล่วงถึง 400 – 500 ปี พอแค่ความปรารถนาที่จะรู้อยู่เพียงนั้นแล้ว”²⁶ รัชกาลที่ 5 เห็นว่าจะต้องมีการค้นคว้าเกี่ยวกับอดีตของสยามให้มีขอบเขตกว้างขวางกว่านั้น ดังที่ทรงมีพระราชดำรัสว่า

“ความจริงชื่อพระราชพงศาวดาร เขาได้ตั้งชื่อขึ้นโดยความเชื่อตรงต่อหนังสือ...หมายจะเรียงเรื่องราวของเจ้าแผ่นดิน ซึ่งสืบสันตติวงศ์ลงมาจนถึงเวลาที่เขียนนั้น...ไม่ได้ตั้งใจที่จะกล่าวถึงสยามประเทศโดยทั่วไป...ถ้าผู้ใดได้อ่านเรื่องราวประเทศอื่นจะกล่าวได้ว่าเรื่องราวประเทศสยามช่างไม่มีอะไรเสียจริงๆ มีแต่เล่าถึงพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น...จึงขอชักชวนท่านทั้งหลายแต่ในสโมสรประชุมกันครั้งแรกนี้ ให้กระทำในใจไว้ ว่าเราจะค้นหาเรื่องราวของประเทศสยาม **ไม่ว่าเมืองโคชาติโควงษ์โคสมัยโค รวบรวมเรียบเรียงขึ้นเป็นเรื่องราวของประเทศสยาม** จำเดิมตั้งแต่ ๑๐๐๐ ปีลงมา”²⁷

“โบราณคดีสโมสร” ที่จัดตั้งขึ้นนี้มีหน้าที่รวบรวม สนับสนุนให้พิมพ์เผยแพร่และเสนอความเห็น เพื่อสืบค้นหาอดีตของสยามให้มีประวัติความเป็นมาอันเก่าแก่เป็นพันปี ซึ่งเท่ากับเป็นชาติที่เก่าแก่ มีอารยธรรม (civilization) ที่รุ่งเรืองมานานตามแบบคติตะวันตก โดยรวบรวมเรื่องราวที่เป็นอดีตในดินแดนต่างๆ ของสยาม ทำให้การอธิบายเรื่องราวอดีตของสยามมีเนื้อหามากขึ้นกว่าพระราชพงศาวดารที่เคยเขียนกันมา กล่าวคือเป็นแนวการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับพงศาวดารหรือตำนานท้องถิ่นอันเป็นเรื่องเกี่ยวกับเจ้าหรือกษัตริย์ในดินแดนภายใต้อำนาจของศูนย์กลางกรุงเทพ²⁸ เพราะข้อจำกัดของจารีตการเขียนประวัติศาสตร์ของราชสำนักในขณะนั้น มีแต่การเขียน

²⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศสยาม พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” วารสารศิลปากร 2,2 (กรกฎาคม 2511): 43 – 46. (เน้นโดยผู้อ้าง)

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43 – 46. (เน้นโดยผู้อ้าง).

²⁸ อาทิ เช่น พงศาวดารเหนือ, พงศาวดารมอญพม่า, พงศาวดารล้านช้าง, พงศาวดารเมืองกลาง, พงศาวดารเมืองไทรบุรี, พงศาวดารเมืองตรังگانู, พงศาวดารเมืองกลันตัน, พงศาวดารเมืองปัตตานี, พงศาวดารเมืองสงขลา, พงศาวดารเมืองเชียงใหม่, พงศาวดารเมืองนครลำปางและเมืองลำพูนชัย, พงศาวดารเมืองเชียงรุ่ง, พงศาวดารเมืองไล, พงศาวดารเมืองแฉง,

พระราชพงศาวดารแบบที่เป็นการบันทึกเรื่องราวที่มีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางในการดำเนินเรื่อง พงศาวดารตามดินแดนต่างๆ เหล่านี้ไม่เคยถูกนำมาร้อยเป็นเรื่องราวเดียวกันเพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของดินแดนท้องถิ่นภายในสยาม ถึงแม้ว่าเนื้อหาก็ยังคงวนเวียนอยู่กับเรื่องราวของชนชั้นปกครอง ที่เป็นเจ้าผู้ครองนคร แต่ยังคงสนใจที่จะขยายเรื่องราวออกไปยังหัวเมืองประเทศราช

การสืบค้นอดีตในช่วงนี้จึงเป็นการสืบค้นอดีตที่กว้างขวางและยาวนานกว่าพระราชพงศาวดาร กล่าวคือเป็นความพยายามที่จะอธิบายอดีตให้ครอบคลุมไปถึงดินแดนต่างๆ ของสยามและพยายามย้อนลึกเข้าไปไกลกว่าสมัยกรุงศรีอยุธยา และการสนใจสืบค้นเรื่องราวของสยามให้ไกลเกินกว่าที่บันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารนั้น ทำให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพมีพระประสงค์ว่า สักวันหนึ่งการศึกษาทางโบราณคดีจะเป็นทางนำไปสู่การเขียน “พงศาวดารสยาม” ขึ้นใหม่ ดังที่พระองค์ได้กล่าวไว้ว่า

“ข้าพเจ้าเป็นแต่ผู้ศึกษาพงศาวดารคนหนึ่ง...ผู้ศึกษาพงศาวดารมีมากด้วยกัน ความรู้และความเห็นย่อมไม่เหมือนกัน...ถ้าได้ความรู้และความเห็นหลายๆ คนด้วยกันมาประกอบ คงจะได้เรื่องราวที่เป็นหลักฐานใกล้ต่อความจริงยิ่งขึ้น เมื่อสำเร็จประโยชน์อย่างนั้นแล้ว ก็จะสามารถที่จะแต่ง “พงศาวดารสยาม” ขึ้นใหม่ให้มีหนังสือพงศาวดารไทยที่ดีเทียบเทียมกับพงศาวดารอย่างดีของประเทศอื่นได้”²⁹

การตีพิมพ์หนังสือ**เที่ยวเมืองพระร่วง** พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชใน พ.ศ. 2451 นั้น ถือได้ว่า

พงศาวดารเมืองเชียงแขง, พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง ฯลฯ ดังรายละเอียดใน ไซมุกด์ มิลินทะเลข และคนอื่นๆ, **หนังสือประชุมพงศาวดาร บรรณนิทศ์ และ ครรชบีคันเรื่อง** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานประชุมเพลิงนางเทพกษิต (เมี้ยน มิลินทะเลข) ณ เมรุวัดไผ่ตัน วันที่ 27 เมษายน 2520).

²⁹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “พระนิพนธ์คำนำ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,” ใน **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1** (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2534), หน้า 2.

เป็นจุดเริ่มต้นของการสถาปนาให้กรุงสุโขทัยเป็นราชธานีของสยามประเทศเป็นครั้งแรก และเป็นงานนิพนธ์ประวัติศาสตร์เรื่องแรกๆ ประสบความสำเร็จตามความตั้งใจของชนชั้นนำสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ต้องการเขียน “พงศาวดารสยาม” ขึ้นใหม่ โดยมีจุดเริ่มต้นที่ไกลยิ่งไปกว่าครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี การสถาปนาให้สุโขทัยเป็นเหมือนราชธานีแห่งแรกของสยามของในสมัยนี้ จึงเป็นการที่ชนชั้นนำสยามต้องการที่จะแสดงให้เห็นว่า สยามประเทศไม่ใช่ประเทศที่เพิ่งเกิดใหม่เหมือน “คนจรหมอนหมิ่นที่ไม่หวนอนปลายตีน” อีกต่อไปแล้ว เพราะถึงตอนนี้ “รากเหง้า” ของสยามนั้นได้ถูกแสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ชัดต่อสายตาของอารยประเทศทั้งหลายได้เห็นว่า สยามเป็นประเทศเก่าแก่ที่มีอดีตเป็นของตัวเองสืบเนื่องยาวนานเป็นสายธารลงมาอย่างไม่ขาดสายอย่างน้อยที่สุดก็นับตั้งแต่สมัยของการสถาปนากรุงสุโขทัยขึ้นเป็นพระราชธานีแห่งแรกแล้ว ดังที่ปรากฏข้อความในพระราชนิพนธ์ค่านำว่า “หวังใจว่าหนังสือเล่มนี้จะมีผลอย่างอื่นบ้างคือ ประการหนึ่งบางที่จะทำให้คนไทยรู้สึกขึ้นมาบ้างว่า **ชาติไทยของเราไม่ใช่ชาติใหม่ และไม่ใช่ชาติที่เป็นคนป่า หรือที่เรียกตามภาษาอังกฤษว่า “อันชีวิไลซ์” ชาติไทยเราได้เจริญรุ่งเรืองมามากแล้ว**”³⁰

ความสนใจที่จะขยายขอบเขตการศึกษาอดีตของสยามของรัชกาลที่ 6 ในช่วงที่ยังดำรงพระยศเป็นสยามมกุฎราชกุมารนั้น ในท้ายสุดได้ก่อให้เกิดการริเริ่มบัญญัติศัพท์คำว่า “ประวัติศาสตร์” ในความหมายของคำว่า “history”³¹ ถึงแม้ว่า คำว่า “ประวัติศาสตร์” จะยังไม่มีการใช้แพร่หลายนักในวงวิชาการ จนเมื่อมีความพยายามที่จะส่งเสริมให้การศึกษาชั้นอุดมศึกษาขึ้นใน พ.ศ. 2459 แต่อาจจะกล่าวได้ว่าความคิดที่จะสร้างคำว่า “ประวัติศาสตร์” ขึ้นมาใช้กล่าวถึงการศึกษาอดีตของสยามประเทศ แทนคำว่า “พงศาวดาร” นั้น³² แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย

³⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชนิพนธ์ค่านำ,” ใน **เที่ยวเมืองพระร่วง**, พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพฯ : ศรบุรุษ, 2526), หน้า ค. (เน้นโดยผู้อ้าง)

³¹ งาม วัชรประดิษฐ์, “พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย ใน พ.ศ.2411 – 2487” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 318.

³² ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ในพระราชหัตถเลขา เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2477 ว่า “...พงศาวดารที่แต่งเป็นเรื่องของชาติหรือประเทศ เป็นของเกิดใหม่ ตามความเห็นของหม่อมฉันยังรักที่ให้อีก history ว่า พงศาวดาร อยู่ตามเดิม ถ้าจะเปลี่ยนเป็นคำอื่น

อย่างไรก็ตาม คำว่า "ประวัติศาสตร์" ยังไม่ได้ถูกใช้เพื่อแทนที่ความหมายของ "พงศาวดาร" ในทันทีที่รัชกาลที่ 6 เสนอให้ใช้คำว่า ประวัติศาสตร์ แทนคำว่า พงศาวดาร ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จนกระทั่งกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรทรงใช้สอนในวิชาประวัติศาสตร์ไทย และสากล ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยให้เหตุผลว่าพงศาวดารเป็นเรื่องของพระอวดารซึ่งไม่เหมาะที่จะนำไปใช้กับประวัติของนานาประเทศที่เขาไม่ได้ยกย่องพระอวดารเหมือนไทยเรา³³ และทรงให้ความหมายของ "ประวัติศาสตร์" ไว้ว่า "...เหตุการณ์ที่เป็นการเมือง...เป็นเบื้องต้นแต่เพื่อประกอบให้เข้าใจเรื่องการเมืองดีขึ้นจึงมีเรื่องอื่นๆ แทรกแซงเข้ามาด้วยเป็นส่วนมาก เช่น ศาสนา ศิลปะวิทยา การศึกษา การค้าขาย เป็นต้น..."³⁴

การเขียนนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ที่ศูนย์กลางของเรื่องไม่ได้อยู่ที่เรื่องราวของกษัตริย์เพียงเท่านั้น แต่ยังขยายไปอยู่ที่การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม ภายในรัฐสยามที่มีอาณาเขตบริเวณที่ชัดเจนแน่นอน อันเป็นแหล่งของชุมชนหลากหลายวัฒนธรรม เพื่อที่จะเป็นฐานสนับสนุนการเกิดรัฐแบบใหม่ที่เกิดขึ้นภายหลังการปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงจำเป็นต้องมีประวัติความเป็นมาร่วมกันของรัฐ มีอาณาเขตที่แน่นอน มีประชากรที่มีความเป็นเอกภาพเดียวกัน ซึ่งการเขียนประวัติศาสตร์ราชวงศ์แบบพระราชพงศาวดารไม่สามารถอธิบายได้ครอบคลุมพอ การมีประวัติศาสตร์ร่วมกันจึงเป็นนัยยะทางการเมืองอย่างหนึ่งของผู้ปกครองสยาม ที่ต้องการสร้างอดีตความเป็นมาร่วมกันของกลุ่มคนท้องถิ่นหลายเชื้อชาติที่ประกอบกันเป็นรัฐสยาม อันทำให้ท้องถิ่นต่างๆ ต้องยอมรับอำนาจจากศูนย์กลาง งานประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่อธิบายแนวคิดนี้ได้ชัด คือ

เห็นสมควรใช้ ประวัติ อนุโลมตามคำว่า ประวัติศาสตร์..." อ้างใน ปฐมฤกษ์ เกตุทัต, "บทบรรยาย: พัฒนาการของโบราณคดีในประเทศไทย," ใน เอกสารสัมมนาวิชาการเรื่องสถานภาพความรู้ด้านโบราณคดีของประเทศไทยใน 15 ปีที่ผ่านมา (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538), หน้า 15.

³³ **อัตตชีวประวัติ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร** (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ณ พระเมรุวัดหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 15 ธันวาคม 2517), หน้า 71-72.

³⁴ หม่อมเจ้าธรรมาภรณ์, **ประวัติศาสตร์สากล**, หน้า 2, อ้างใน ราม วัชรประดิษฐ์, "พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย ใน พ.ศ.2411 - 2487", หน้า 218.

การบรรยายของสมเด็จพระยาบรมราชานุกาพ เรื่อง **แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม** ซึ่งได้ทรงบรรยายในวิชาประวัติศาสตร์ ณ หอประชุมใหญ่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ.2467³⁵ โดยจะเห็นได้จากโครงเรื่องของ **แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม** ที่มีกรอบของดินแดนสยามประเทศเป็นหลักสำคัญ ดังเช่น ในกัณฑ์ที่ 1 ตอนที่ 1 จะเริ่มกล่าวถึง "สยามประเทศเมื่อก่อนชนชาติไทยได้ปกครอง" แล้วตอนที่ 2 จึง "ว่าด้วยเรื่องไทยได้ปกครองประเทศสยาม" ตอนที่ 3 และ 4 เป็นพงศาวดารสุโขทัย และได้กล่าวต่อไปถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งเสียกรุงครั้งที่ 2

งาน **แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม** จัดได้ว่าเป็นงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ที่เน้นราชธานีเป็นศูนย์กลาง และกำหนดพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เป็นเส้นตรง (Linear History) โดยมองเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงขณะหนึ่งๆ ของเวลาสืบเนื่องเป็นเส้นตรงตามการเกิดและการเสื่อมของศูนย์อำนาจสำคัญ³⁶ โครงเรื่องประวัติศาสตร์ไทยใน **แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม** จึงเริ่มต้นจากก่อนสุโขทัย สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี และ สมัยอยุธยา

จะสังเกตได้ว่า งานประวัติศาสตร์นิพนธ์ เรื่อง **แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม** เป็นผลมาจากความสำนึกถึงความจำเป็นที่จะต้องมีรัฐที่มีเอกภาพ มีอำนาจรวมศูนย์ และขอบเขตของรัฐที่แน่นอน ซึ่งสำนึกดังกล่าวส่วนหนึ่งเป็นปฏิกิริยาโต้ตอบลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกที่ขยายตัวเข้ามาประชิดสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงทำให้งานประวัติศาสตร์เรื่อง **แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม** พยายามที่จะอธิบายที่มาและความเป็นชาติสยาม โดยมีระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ต้องการสร้างให้ กษัตริย์ เป็นศูนย์กลางของรัฐ โดยทรงเห็นว่า "ราชาเป็นสง่าแห่งแคว้น" ดังนั้นเรื่องราวความสนใจของงาน **แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม** จึงไม่ได้

³⁵ อย่างไรก็ตาม เนื้อหาการแสดงบรรยายในครั้งนี้อาจไม่ใช่เป็นแนวคิดใหม่ในช่วงเวลานั้น ความรู้ของสังคมเกี่ยวกับความเป็นมาของ "สยามยุคเก่า" มีการอธิบายอยู่บ้างแล้ว เช่นใน งานของพระองค์เองที่ทรงพระนิพนธ์ไว้ก่อนการบรรยายหลายปี คือ ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร ซึ่งส่งผลให้เกิดการศึกษาเรื่องดินแดนแถบนี้เป็นอย่างมาก โดยเรียกว่า "สุวรรณภูมิ" ใน **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1** (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2534), หน้า 3-54.

³⁶ ธิดา สาระยา, "ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในบริบทของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย," ใน **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2539), หน้า 25.

แตกต่างกันไปจากเนื้อหาในพระราชพงศาวดารมากนัก เพียงแต่เพิ่มความสำคัญของรัฐที่อยู่ภายใต้การนำของกษัตริย์ควบคู่ขึ้นมา และย้อนไปไกลในอดีตมากยิ่งขึ้น

แต่อย่างไรก็ตาม งานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเรื่องนี้ ยังไม่ต้องการที่จะเน้นที่สยามเป็นรัฐของชนชาติไทย โดยความเป็นรัฐของสยามนั้น เป็นรัฐที่รวมเอาชนส่วนน้อยอื่นๆ เช่น ชนชาติมลายู ชา เขมร ลาว กะเหรี่ยง³⁷ ในฐานะที่เป็นชนชาติหนึ่งอันเป็นเจ้าของประเทศด้วย เพราะงานชิ้นนี้ต้องการที่จะสร้างความเป็นเอกภาพอันหนึ่งอันเดียวกันให้กับสยามในช่วงก่อรูปนั่นเอง

งานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพนั้น อยู่ในลักษณะกระแสเดียวกันกับงานของนักวิชาการตะวันตกในช่วงนั้น คือ วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ (William Clifton Dodd) ในงานเรื่อง *The Tai Race: The Elder Brother of the Chinese* (1923) และ ดับเบิลยู เอ อาร์ วูด (W. A. R. Wood) ในงานเรื่อง *A History of Siam* (1924) ซึ่งจะเป็นขยายประวัติศาสตร์ไทยให้ยาวไกลออกไปกว่าประวัติศาสตร์อยุธยา และสุโขทัย โดยกล่าวถึงชาติไทยที่เริ่มต้นจากการอพยพ และตั้งอาณาจักรไทยในจีน เช่น เสฉวน น่านเจ้า ฯลฯ³⁸ และกระแสการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวนี้ ได้เป็นกระแสสำคัญในการอธิบายประวัติศาสตร์ชาติไทยที่สืบเนื่องกันมาจนทศวรรษ 2470 ดังจะเห็นได้จากงานประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่งในช่วงนั้นคือ **หลักไทย** ของขุนวิจิตรมาตรา โดยที่งานต่างๆ เหล่านี้ ไม่ให้ความสำคัญหรือความสำคัญในการแบ่งยุคสมัยของสยามหรือเน้นถึงการเข้ามา และผลกระทบของชาติตะวันตกอย่างที่เคยเป็นมาในช่วงทศวรรษ 2410 - 2450

การพรรณนาเกี่ยวกับรัชกาลที่ 3 และ 4 ในงานนิพนธ์ประวัติศาสตร์เรื่องหลักไทย

งานประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่อง **หลักไทย** ของขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) เป็นงานที่ส่งประกวดตามประกาศของทางราชการเมื่อ พ.ศ. 2471 และได้รับเลือกจากคณะกรรมการราช

³⁷ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, "แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม," ใน **ประชุมปาฐกถาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าอาชาติศ ดิศกุล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 22 มกราคม 2519), หน้า 1.

³⁸ ยูพา ชุมจันทร์, "ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2516" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 75.

บัณฑิตยสภา ให้ได้รับพระราชทานรางวัลชั้นที่ 2 จากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 และยังได้รับเลือกให้เป็นแบบเรียนประวัติศาสตร์อีกด้วย ขุนวิจิตรมาตราได้กล่าวถึงจุดประสงค์ในการแต่งหนังสือเล่มนี้ไว้ในคำนำของฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 ว่า

“หนังสือนี้เรียบเรียงขึ้น ด้วยความมุ่งหมายที่จะส่งเสริมให้ไทยมีใจจงรักต่อชาติ เพิ่มพูนความเลื่อมใสในทางศาสนา และภักดีต่อพระมหากษัตริย์ กล่าวตำนานแห่งชาติ กล่าวประวัติย่อแห่งพระพุทธศาสนา และสรรเสริญพระเกียรติแห่งพระราชชาติ เป็นวิธีซึ่งผู้แต่งหวังว่าจะยังให้เกิดผลเช่นกล่าวมานั้น...”³⁹

หลักไทย เป็นงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ที่มีการพรรณนาอดีตอันรุ่งเรืองและเก่าแก่ของสยามประเทศ โดยเสนอว่าไทยเป็นเชื้อสาย “มงโกล” (มองโกล) อันเป็นชนเผ่าแรกๆ ที่เจริญขึ้นในโลก ชนชาติไทยนี้ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณเทือกเขาอัลไต และระยะต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นชุมชนเกษตรกรรม อยู่บริเวณลุ่มน้ำฮวงโหหรือแม่น้ำเหลือง กับลุ่มน้ำแยงซีเกียง เกิดเป็นนครรัฐที่สำคัญ 3 นครรัฐ คือ นครลุง นครปา และนครเงี้ยว อย่างไรก็ตามอาณาจักรของชาวไทยระยะแรก บริเวณลุ่มน้ำทั้งสองแห่งนั้นดำรงอยู่ได้ไม่ตลอด โดยเฉพาะเมื่อนครลุงต้องเสียดินแดนให้แก่จีนในราว 300 ปีก่อนพุทธกาล จึงเกิดการอพยพลงได้เป็นครั้งแรกของชนชาติไทย นับจากนั้นงานของขุนวิจิตรมาตราได้ดำเนินเรื่องในลักษณะเดียวกัน คือการเล่าเรื่องการอพยพเพื่อหนีการรุกรานของจีนลงมาทางตอนใต้ การสร้างอาณาจักรใหม่ของไทย และการเผชิญการรุกรานของจีนเป็นระยะๆ ทำให้ชนชาติไทยต้องถอยร่นลงได้มาเรื่อยๆ จนกระทั่งมาตั้งมั่นอยู่ในสุวรรณภูมิทางตอนเหนือในพุทธศตวรรษที่ 12-13⁴⁰ และสืบต่ออาณาจักรไทยเรื่อยมา

ลักษณะของการดำเนินเรื่องและการพรรณนาประวัติศาสตร์ของสยามประเทศใน **หลักไทย** ของขุนวิจิตรมาตรานั้น แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการที่ต่อเนื่องกันลงมาเป็นลำดับ ตั้งแต่อาณาจักรที่เก่าแก่ที่สุดของชนชาติไทยทางตอนเหนือ ก่อนจะอพยพลงได้เรื่อยมาจนกระทั่งถึงกรุงศรีอยุธยา และกรุงเทพฯ โดยมีศูนย์กลางของเรื่องอยู่ที่ชนชาติไทย ซึ่งแตกต่างจากงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา ดังนั้นเมื่อจะต้องพรรณนาประวัติศาสตร์ชนชาติไทยให้มีความเป็นมาอย่างยาวนานเช่นนี้

³⁹ ขุนวิจิตรมาตรา, **หลักไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพฯ: รวมสาสน์, 2519), ในคำแถลงหน้า [ก]. (เน้นโดยผู้อ้าง).

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

ทำให้การพรรณนาประวัติศาสตร์แต่ละรัชสมัยของกษัตริย์เป็นเพียงแค่ส่วนหนึ่งของสายธารประวัติศาสตร์ และเนื้อหาของกษัตริย์แต่ละพระองค์จะถูกพรรณนาไว้อย่างกระชับ โดยไม่มีพระองค์ใดมีความโดดเด่นไปกว่ากัน และมีความต่อเนื่องในฐานะที่เป็นหลักสำคัญหลักหนึ่งในสามสถาบันที่สำคัญของชนชาติไทย คือชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์⁴¹ ดังที่ได้กล่าวไว้ในคำนำของเรื่อง ภาพของพระมหากษัตริย์ของไทยนั้นถูกสรุปไว้ว่า ดังนี้

“... จริงอยู่พระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์ก็บกพร่องในส่วนความดี แต่ข้อนี้ก็ เป็นอยู่เฉพาะบางพระองค์ ไม่ทั่วไป จะโทษว่าเป็นเพราะประเพณีไม่ดีหาได้ไม่ นอกจากนี้ไทยสยามยังถ้อยมั่นในประเพณีที่มีพระมหากษัตริย์ ฉะนั้นถึงหากบาง คราวพระเจ้าแผ่นดินบกพร่องก็ไม่ก่อการจลาจลในทางเปลี่ยนประเพณีอัน เป็นเหตุให้บ้านเมืองทรุดโทรมยิ่งกว่าพระเจ้าแผ่นดินปกครองไม่ดีเสีย อีก...”⁴²

แม้แต่การพรรณนาถึงช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ที่เคยถูกให้ความสำคัญในงาน นิพนธ์ทางประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 5 หลายเรื่องก็ได้พรรณนาไว้เพียงสั้นๆ คือ

“ในสมัยกรุงเทพมหานคร พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชวงศ์จักรี ทรงปกครองสยามประเทศเหมาะแก่สมัย...พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่มีชดถิตยลักษณะเหมาะสมด้วยประการทั้งปวง มีทรงก่อสร้างบูรณะ บ้านเมืองและสถานที่สำคัญทั่วพระราชอาณาเขต เพื่อประโยชน์ในทางอาณาจักร อย่างหนึ่ง กับทรงทำนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนา มีปฏิสังขรณ์พระอารามและจัดการคณะสงฆ์ให้เจริญรุ่งเรืองในทางพุทธจักรอีกอย่างหนึ่ง ในกาลต่อมาเป็นเวลาที ประเทศไทยจำเป็นต้องคบหากับชาวยุโรปที่แผ่อำนาจมาทางตะวันออก พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระปรีชาสามารถรอบรู้ในวิธีการรัฐ

⁴¹ การสร้างแนวคิดให้ ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ เป็นสถาบันหลักที่ต้องอยู่คู่กับรัฐไทยเกิดขึ้น ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 6 และได้รับการยอมรับเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

⁴² ชุนวิจิตรมาตรา, **หลักไทย**, หน้า 268. (เน้นโดยผู้อ้าง).

ประศาสน์ของชนชาวยุโรปและตั้งต้นนำชาติไทยเข้าติดต่อกับชาติฝรั่งต่าง ๆ จน
บังเกิดผลดีแก่ชาติและประเทศอย่างน่าอัศจรรย์”⁴³

จะสังเกตได้ว่าการบรรยายในช่วงรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ของขุนวิจิตรมาตราในงาน
หลักไทย นั้น เป็นการกล่าวถึงเฉพาะคุณงามความดีที่กษัตริย์ทำต่อประเทศชาติ ส่วนเรื่องที่น่าจะ
เป็นข้อบกพร่องของกษัตริย์นั้น จะไม่กล่าวถึงแต่ประการใด อันเนื่องมาจากผู้เขียนต้องการที่จะ
“สรรเสริญพระเกียรติแห่งพระราชาธิบดี” ดังที่ได้กล่าวไว้ในคำนำนั่นเอง

การทำงานประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่อง **หลักไทย** ได้รับการยอมรับจากราชสำนัก เนื่องจากงาน
ชิ้นนี้มีจุดมุ่งหมายที่ต้องการจะให้ประชาชนในชาติมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภายใต้ “หลัก” ยึด
มั่นที่สำคัญ คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ รวมทั้งในความสัมพันธ์กับ “ชนชาติไทย” ที่สืบเชื้อ
ชาติมานานเกือบ 7000 ปี ในฐานะผู้เป็นเจ้าของสยามประเทศ ซึ่งแตกต่างออกไปจาก **แสดงบรรยาย**
พงศาวดารสยาม ที่ต้องการโต้ตอบกับการขยายดินแดนของจักรวรรดินิยมตะวันตก ที่เข้ามาคุกคาม
ประชิดดินแดนสยามดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

ในงาน **หลักไทย** ซึ่งเป็นงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ในช่วงทศวรรษ 2470 ปัญหาของชนชั้นนำ
สยามมิได้อยู่ที่ดินแดนอีกแล้ว แต่เป็นปัญหาอันเนื่องมาจากคนในบังคับต่างชาติ อันมาจากการทำ
สนธิสัญญาบาวริง ซึ่งทำให้คนในบังคับต่างชาติโดยเฉพาะชาวจีน ได้รับสิทธิพิเศษในทางการศาล ซึ่ง
ได้ก่อให้เกิดปัญหาความยุ่งยากทางการศาล การปกครอง เศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการ
บริหารประเทศของรัฐบาลไทย⁴⁴ รวมทั้งเศรษฐกิจของชาติส่วนใหญ่ที่ตกอยู่ในมือของชาวจีน ที่ไม่
ต้องการเปลี่ยนสัญชาติเป็นไทย และยังคงเข้ามาทำมาหากินทำธุรกิจ ในสยาม แต่ส่งเงินกลับไปยัง
ประเทศจีน อันไม่ก่อให้เกิดผลประโยชน์อันใดแก่สยาม น่าจะเป็นสิ่งที่ทำให้รัฐสยามต้องการที่จะให้
ความสำคัญกับชนชาติไทย ในฐานะที่เป็นเสมือนเจ้าของประเทศ ที่มีการสืบทอดมาเป็นเวลานานใน
ดินแดนสยาม รวมไปถึงสร้างสำนึกให้ชาวไทยมีความภาคภูมิใจในอดีตแห่งเชื้อชาติของตนเอง

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 269 – 270.

⁴⁴ ดู จริยวารรณ อารณรัตน์, “ปัญหาของรัฐบาลไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวกับคนเอเชียในบังคับอังกฤษและฝรั่งเศส” (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).

นอกจากนั้นแล้ว กระแสประชาธิปไตยและความพยายามในการท้าทายสถาบันกษัตริย์ ที่เกิดขึ้นเห็นอย่างเด่นชัดในช่วงหลังรัชกาลที่ 5 อาทิเช่น กบฏ ร.ศ. 130⁴⁵ รวมทั้งกระแสการวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของกษัตริย์ในฐานะหัวหน้ารัฐบาล และขุนนางราชวงศ์ในหน้าหนังสือพิมพ์ที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ที่มีเจ้าของเป็นคนในบังคับต่างชาติ⁴⁶ เป็นการป้อนทำลายในสถาบันกษัตริย์ หลังจากที่ได้รับอำนาจเด็ดขาดในการปกครองประเทศไม่นานก่อนหน้านี้หน้าที่ของกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้ประมุข ถูกได้รับความคาดหวังให้เป็นผู้ที่นำสังคมไปสู่ความเจริญด้วยความสามารถ มิใช่ผู้มีบุญญาบารมีอันศักดิ์สิทธิ์สูงส่งเช่นเดิม ต้องประสบกับปัญหาที่แก้ไขได้ยากนัก อาทิเช่น ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้ก่อให้เกิดความไม่เชื่อมั่นในกษัตริย์และพระราชวงศ์ผู้ปกครองประเทศ งานหลักไทย ที่ผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายที่จะสร้างสำนักความเชื่อมั่นในหลักของชาติทั้ง 3 ประการ โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ อันเสมือนหนึ่งผู้ค้ำจุนความดำรงอยู่ของชาติไทยมานับพันปี ซึ่งขณะนั้นกำลังเผชิญอยู่กับการท้าทาย จึงทำให้ หลักไทย ได้รับการยอมรับและสนับสนุนจากราชสำนัก ให้เป็นหนังสือที่ได้รับพระราชทานรางวัลจากการประกวดหนังสือรวมไปถึงได้รับการบรรจุให้เป็นแบบเรียน และตีพิมพ์เผยแพร่ต่อมาอีกหลายครั้ง และเค้าโครงประวัติศาสตร์ดังเช่นเรื่องนี้จะปรากฏฐานให้กับการพรรณนาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสยามต่อมาอีกหลายสิบปี

การเกิดรัฐสมัยใหม่ที่มีอาณาเขตที่แน่นอน และเป็นรัฐที่ให้ความสำคัญกับเชื้อชาติของประชาชนพลเมือง ได้ก่อให้เกิดการขยายแนวการศึกษาอดีตของสยามที่เคยมุ่งเน้นอยู่กับเรื่องราวของกษัตริย์ ที่อยู่ในพระราชพงศาวดาร มาให้ความสำคัญแก่การสืบค้นรากเหง้าความเป็นมาของสยามประเทศ ซึ่งมีความเก่าแก่ย้อนหลังไปไกลเกินกว่าครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีตามที่มีอยู่ในพระราชพงศาวดาร จนต่อมาได้เกิดโครงเรื่องทางประวัติศาสตร์ใหม่ที่ให้ความสำคัญกับการสืบสายชนชาติไทย และมองเห็นกษัตริย์เป็นผู้นำหลักในการดำรงอยู่ของประเทศ ดังเช่นที่เห็นได้ชัดใน

⁴⁵ อัจฉราพร กุมทพิสัย, "กบฏ ร.ศ. 130 : ศึกษากรณีการปฏิรูปทางการปกครองและกลุ่ม "ทหารใหม่" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

⁴⁶ ดุบพที 4 ใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์วิชาการ, 2540) และ Matthew Philip Copeland, "Contest Nationalism and the 1932 Overthrow of the Absolute Monarchy in Siam" (Ph.D. Thesis The Australian National University, 1993).

งานเรื่องหลักไทย ซึ่งทำให้การพรรณนาประวัติศาสตร์ช่วงรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ได้รวมเข้าไปเป็นกระแสร่างแห่งประวัติศาสตร์ชาติไทยอันสืบต่อกันมานานย้อนหลังกลับไปไกลโพ้น ด้วยข้อมูลคำอธิบายที่มีได้แตกต่างไปจากงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ในช่วงก่อนหน้านั้น โดยเลือกเฉพาะการพรรณนาถึงภาพด้านบวกของกษัตริย์แต่ละพระองค์ ซึ่งเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ล้มล้างระบอบกษัตริย์ใน พ.ศ. 2475 การพรรณนาถึงแต่ด้านบวกของกษัตริย์จึงถูกตั้งคำถาม และทำให้เกิดงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ที่กลับไปให้ความสนใจกับการอธิบายช่วงรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 อีกครั้ง คือพระนิพนธ์เรื่อง ความทรงจำ ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรราชานุภาพ และ เล็กเชอรประวัติศาสตร์สยาม ของหม่อมเจ้าทองทิฆายุ

2. การพรรณนา “สยามยุคเก่า/ใหม่” ในงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์หลังเหตุการณ์ 2475

การเปลี่ยนแปลงการปกครองของสยามจากการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีพระมหากษัตริย์มีอำนาจในการปกครองสูงสุด มาเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตย ที่อำนาจในการปกครองเป็นของประชาชน โดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ อันทำให้สยามกลายเป็นรัฐประชาชาติอย่างสมบูรณ์⁴⁷ และมีส่วนต่อเนื้อหาประวัติศาสตร์นิพนธ์ของชาติไทย ที่จะให้ความสำคัญแก่การศึกษาเรื่องของคน ชนชาติไทย ในลักษณะเดียวกันกับงาน หลักไทย ขุนวิจิตรมาตราที่ยืนยันความยิ่งใหญ่ของชนชาติไทยที่อพยพมาจากประเทศจีนลงมาทางใต้ และให้ความสำคัญกับการสืบหาความเป็นมาของชนชาติไทยเป็นหลักสำคัญ เพื่อที่จะบอกว่าชนชาติไทยเป็นเจ้าของดินแดนสุวรรณภูมิ อาทิเช่น งานของ หลวงโกษาวิจารณ์ (บุญศรี ประภาศิริ) เรื่อง วิเคราะห์เรื่องเมืองไทยเดิมภาค 1 – 3 (พ.ศ.2478 – 2492) (2491) เรื่องเมืองทองหรือสุวรรณภูมิ ของขุนศิริวัฒนาอนาทร (ผล ศิริวัฒนากุล) ซึ่งทำการปรับปรุงจากคำบรรยายวิทยุกระจายเสียงสถานีพญาไทย ปลาย พ.ศ.2478 และตีพิมพ์ขึ้นใน พ.ศ.2479 งานเขียนเรื่องสยามกับสุวรรณภูมิ (พ.ศ.2476) และงานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย (พ.ศ.2479) ของหลวงวิจิตรวาทการ งานเรื่องของชาติไทย (พ.ศ.2483) และแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ (พ.ศ.2497) พระยาอนุমানราชชน และงานเรื่องพงศาวดารชาติไทย ของพระบริหารเทพธานี (พ.ศ.2496)⁴⁸

⁴⁷ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475, หน้า 1-20.

⁴⁸ ราม วัชรประดิษฐ์, “พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย,” หน้า 221.

จะเห็นได้ว่าความสนใจการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จนถึงทศวรรษที่ 2490 จะมุ่งศึกษาเรื่องของคนชาติไทย เพื่ออธิบายประวัติศาสตร์อันสืบเนื่องมายาวนาน และเป็นประวัติศาสตร์ที่แสดงความยิ่งใหญ่และความรุ่งเรืองของคนชาติไทยมาแต่อดีตอันไกลโพ้น ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ส่วนวิธีการใช้ข้อมูลในการศึกษา ส่วนใหญ่ยังคงใช้หลักฐาน และผลงานการค้นคว้าของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุภาพ รวมถึงนักวิชาการไทยและตะวันตกในช่วงนั้น การวิเคราะห์ตรวจสอบหลักฐานโดยรวมแล้วไม่มีอะไรแตกต่างจากโครงเรื่องและข้อสรุปของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุภาพ แต่จะแสดงถึงภาพของสังคม และบทบาทผู้คนสามัญในประวัติศาสตร์มากยิ่งขึ้น โดยอธิบายผ่านการเมือง หรือผู้นำทางการเมืองที่ศูนย์กลาง ซึ่งอาจจะไม่จำเป็นต้องเป็นกษัตริย์เพียงเท่านั้น⁴⁹

อย่างไรก็ตาม มิ่งานประวัติศาสตร์นิพนธ์ ที่มุ่งอธิบายประวัติศาสตร์ที่แตกต่างจากเรื่องของการศึกษาคนชาติไทย โดยมุ่งที่จะพรรณนาประวัติศาสตร์พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของกษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ของคนในราชวงศ์อยู่ด้วยคือพระนิพนธ์เรื่อง **ความทรงจำ**

การพรรณนาเกี่ยวกับรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ในพระนิพนธ์เรื่อง ความทรงจำ

หลังเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เพียงปีเดียว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เรื่อง **ความทรงจำ** โดยเมื่อคราวที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุภาพ ได้ลี้ภัยทางการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ไปประทับชั่วคราวที่ปิ้ง ได้ทรงมีเวลาว่างจากงานราชการ จึงได้ทรงมีเวลาที่จะเขียนงานประเภทที่เรียกว่า "Memoir" หรือ "บันทึกความทรงจำ" เนื่องจากมีดำริเกี่ยวกับการเขียนบันทึกความทรงจำนี้ไว้เป็นเวลานานแล้ว แต่ยังไม่มีโอกาสที่จะทำได้ ต้นฉบับงานนิพนธ์ **ความทรงจำ** จึงเกิดขึ้นโดยทรงเริ่มแต่งในวันที่ 1 กันยายน พ.ศ.2476 และได้นิพนธ์เรื่องราวพระประวัติของพระองค์ และเรื่องที่พระองค์ได้ทรงประสบพบเห็นมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ซึ่งกล่าวถึงเรื่องราวของพระราชประวัติของรัชกาลที่ 4 ก่อนเสวยราชย์ไว้ด้วย แต่ได้นิพนธ์ต้นฉบับ **ความทรงจำ** ไปเพียง 5 ตอน ก็ทรงมีพระดำริว่า หากเขียนต่อไปจะเป็นการกระทบกระเทือนถึงคนอื่นอีกมาก ซึ่งจะไม่เป็นผลดีอะไร จึงทรงหยุดเขียน และค้างต้นฉบับไว้เพียง ต้นรัชกาลที่ 5 หลังจากกลับจากการเสด็จประพาสอินเดียเท่านั้น ซึ่งต่อมาต้นฉบับพระนิพนธ์เรื่องนี้ ได้ถูกนำมาพิมพ์เผยแพร่ในเมืองไทย

⁴⁹ ยุพา ชุมจันทร์, "ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย พ.ศ.2475-2516," หน้า 88-99.

เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้ทำให้เกิดกระแสการวิพากษ์วิจารณ์สถาบันกษัตริย์อย่างกว้างขวาง จึงทำให้หลายส่วนในงานพระนิพนธ์ ความทรงจำ ของสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีลักษณะเป็นการแก้ไขคำวิพากษ์วิจารณ์กษัตริย์ในราชวงศ์จักรีที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นพระราชบิดาของพระองค์ โดยทรงเห็นว่า

“ข้อความเหล่านี้ เป็นของผู้ที่ไม่รู้จักราชประเพณี ประดิษฐ์ขึ้นในหนังสือที่ตนแต่งหวังจะให้คนชมว่ารู้มาก แต่แน่นอนใจที่มีบุคคลชั้นสูงอันควรจะรู้ว่าเป็นเท็จยอมเชื่อถึงคิดเอามาลงในหนังสือ ที่ตนแต่งพิมพ์ในภายหลัง ฉันได้เคยต่อว่าก็แก้แต่ว่า ถึงไม่จริงนักก็เป็นการเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉันเห็นว่าแต่งหนังสือเฉลิมพระเกียรติ ควรกล่าวแต่ที่เป็นความจริง ถ้าเอาความเท็จมากล่าวหาเป็นพระเกียรติไม่ หนังสือเฉลิมพระเกียรติด้วยความเท็จที่ว่ามา มีฉบับพิมพ์แพร่หลายอยู่ **คุณหมื่นผู้ทีหลงเชื่อกันว่าจริงก็มีมาก ฉันจึงเห็นควรบอกไว้ให้ทราบ**”⁵⁰

ตัวอย่างของประเด็นเกี่ยวกับพระราชประวัติของรัชกาลที่ 4 ที่พระองค์เห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญที่พระองค์ควรจะชี้แจงให้ผู้อื่นทราบโดยถูกต้อง คือเรื่องการสืบราชสมบัติต่อจากรัชกาลที่ 2 ซึ่งพระองค์ไม่ได้ทรงสืบราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาในทันที ทั้งๆ ที่พระองค์ทรงเป็นดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ที่เกิดพระมเหสี ดังข้อความในพระราชนิพนธ์ ว่า

“ในเวลานั้น ถ้าว่าตามนิตินัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ในฐานสมควรได้รับราชสมบัติ เพราะเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าราชโอรสองค์ใหญ่อันเกิดด้วยพระอัศวมเหสี แต่เผชิญในเวลานั้นมีกรมหมื่นเจษฎาบดินทร (คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งเป็นพระองค์เจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่...ได้ทรงบังคับบัญชาราชการต่างพระเนตรพระกรรณเมื่อตอนปลายรัชกาลที่ 2 ผู้คนยำเกรง

⁵⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (พระนคร: แพร่พิทยา, 2514), หน้า 54 – 55. (เน้นโดยผู้อ้าง).

นับถืออยู่โดยมาก ที่ประชุมเห็นว่า ควรถวายราชสมบัติแก่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร
บ้านเมืองจึงจะเรียบร้อยเป็นปกติ...”⁵¹

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงมีพระวินิจฉัย
ว่าการได้รับราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นสิ่งที่สมควรตามพฤตินัย
และการได้ขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 4 นั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงมีพระวินิจฉัยพ้องกับ
รัชกาลที่ 5 ว่าประสบการณ์ชีวิตของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในช่วงที่ผนวชนั้น มี
ส่วนช่วยให้พระองค์มีความรู้ความสามารถในการรับมือกับตะวันตก และคุณสมบัติดังกล่าวก็ได้
ช่วยให้สยามพ้นภัยจากมหาอำนาจตะวันตกที่กำลังต้องการจะยึดเอาเป็นอาณานิคม

“แต่เรื่องนี้ มีกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัวอีกอย่างหนึ่ง เคยตรัสปรารภว่าซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้
ทรงรับราชสมบัติในครั้งนั้น ที่จริงกลับเป็นคุณแก่ประเทศสยาม เพราะในเวลา
นั้น...ได้ทรงศึกษาความรู้แต่ตามแบบโบราณการงานในบ้านเมือง ก็ทรง
ทราบเพียงเท่าเจ้านายพระองค์อื่นถ้าได้รับราชสมบัติในเวลานั้น พระบรม
ราชาไชยาในการปกครองบ้านเมือง ก็น่าจะไปทางเดียวกับ พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง ที่ทรงผนวชอยู่ตลอดรัชกาลที่ 3 ได้มีโอกาส
เสด็จไปเที่ยวดุรงค์ ทอดพระเนตรเห็นภูมิประเทศและทรงทราบความสุขทุกข์ของ
ราษฎรตามหัวเมืองต่างๆ ด้วยพระองค์เอง กับทั้งได้ทรงศึกษาวิชาความรู้และภาษา
ฝรั่ง พอทันเวลาที่ฝรั่งจะเริ่มแผ่อำนาจมาถึงประเทศสยาม ก็เคราะห์ร้ายกับชาติ
บ้านเมือง บันดาลให้เสด็จลงมาเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ต่อเมื่อมีความสามารถ
จะอำนวยการรัฐบาลนโยบายได้ตามความต้องการของบ้านเมือง”⁵²

การ “อำนวยการรัฐบาลนโยบาย” ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีได้เป็นใน
ทางเดียวกับรัชกาลที่ 3 ทำให้พระองค์ทรงเห็นชอบที่จะตกลงทำสนธิสัญญากับประเทศตะวันตกใน
ที่ยึดเอามาตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 หลังจากที่เสด็จขึ้นครองราชย์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62 – 63. (เน้นโดยอ้าง)

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 65 – 66.

กล่าววิเคราะห์ที่ตั้งที่ราชทูตฝรั่งเศสได้เคยแสดงความเห็นไว้ว่าการตัดสินใจพระทัยในการทำสนธิสัญญาของรัชกาลที่ 4 ในคราวนั้น เป็นผลที่ทำให้สยามรอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมตะวันตก ดังพระนิพนธ์ที่ว่า

“...นี่ก็ขึ้นถึงคำราชทูตฝรั่งเศสคนหนึ่งซึ่งเอาใจใส่ศึกษาพงศาวดารประเทศตะวันตกออกนี้ เคยแสดงความเห็นแก่ฉันว่า สังเกตตามเรื่องที่ฝรั่งเศสมาทำหนังสือสัญญาเมื่อรัชกาลที่ 4 นั้น เมืองไทยใกล้จะเป็นอันตรายมากที่สุดทีเดียว ถ้าหากไม่ได้อาศัยพระสติปัญญาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไข ประเทศสยามก็อาจไม่เป็นอิสระสืบมาได้ คำที่เขาว่านี่ก็วิเคราะห์ในพงศาวดารก็สมจริง... มีแต่สยามประเทศเดียวที่ได้ทำหนังสือสัญญากับฝรั่งโดยฐานเป็นมิตร และบ้านเมืองมิได้จลาจลเพราะทำหนังสือสัญญา”⁵³

ยิ่งไปกว่านั้นในพระนิพนธ์เรื่อง ความทรงจำ นี้ก็ยังกล่าวด้วยว่าชนชั้นนำสยามในเวลานั้น มีความเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ที่มีความสำคัญในการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศของสยาม แม้ว่าในช่วงแรกๆ ในกลุ่มชนชั้นนำไทยยังมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันอยู่เป็น 2 ฝ่ายในเรื่องการทำสนธิสัญญา กล่าวคือ

“ในเวลานั้นผู้ใหญ่ในราชการ มีสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ทั้ง 2 พระองค์เป็นต้น ยังนิยมในรัฐาภิบาลนโยบายอย่างครั้งรัชกาลที่ 3 อยู่โดยมาก ผู้ที่มีความเห็นเป็นขั้นสมัยใหม่เหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีน้อยตัว ที่ชื่อเสียงปรากฏมีแต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ ๑ แต่เมื่อบรรดาราชภิเษกแล้วก็เอาพระองค์ออกห่าง ไม่เกี่ยวข้องกับการเมืองด้วยเกรงจะเป็นการแข่งพระบารมีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คงมีแต่กรมหลวงวงศาธิราชประสงค์สนิท ๑ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อเป็นเจ้าพระยาว่าที่สมุหพระกลาโหมองค์ ๑ กับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นผู้ช่วยในการต่างประเทศองค์ ๑ ความเห็นในเรื่องการทำหนังสือสัญญาจึงต่างกันออกเป็น 2 อย่างข้างพวกสมัยเก่าเห็นว่าถ้าอังกฤษลดหย่อนผ่อนผันข้อความที่ปรารถนาลง อย่าให้ขัดกับ

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45-46. (เน้นโดยผู้อ้าง).

ประเพณีบ้านเมืองก็ควรทำมิฉะนั้นก็ไม่ควรยอมทำหนังสือ เพราะยังเชื่อคำจีนอยู่ ว่าอังกฤษมีฤทธิ์เดชแต่ในท้องทะเล ฝ่ายพวกชั้นสมัยใหม่เห็นว่าโลกวิสัยทาง ตะวันออกนี้ถึงเวลาเปลี่ยนแปลงด้วยฝรั่งมามีอำนาจขึ้น จึงเป็นประเทศใหญ่ อังกฤษยังบังคับได้... ไทยก็คงต้องทำหนังสือสัญญาใหม่กับอังกฤษ ผิดกับแต่ เวลาช้าหรือเร็วถ้าไม่ยอมทำคงเกิดภัยอันตรายแก่บ้านเมือง... แต่พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นการไกลกว่าผู้อื่น... ประเทศทั้งหลาย ทางตะวันออกนี้ ค่อยไปภายหน้าคงจะมีการเกี่ยวข้องกับฝรั่งมากขึ้นทุกที ถ้า ไม่เปลี่ยนแปลงรัฐาภิบาลนโยบายของประเทศสยามให้ฝรั่งนิยมว่าไทย พยายามบำรุงบ้านเมืองให้เจริญตามอารยธรรม ก็ไม่อาจปลอดภัยมั่นคงได้ คงทรงพระราชดำริเห็นว่ามาแต่ยังทรงผนวชอยู่ เพราะฉะนั้นพอเสด็จผ่านพิภพตั้ง แต่ก่อนทำพิธีราชาภิเษก ก็ทรงแก้ไขขนบธรรมเนียมเก่าเริ่มด้วยดำรัสสั่งให้เลิก ประเพณีเข้าเฝ้าตัวเปล่าไม่ใส่เสื้อ”⁵⁴

ดังนั้นจากพระวินิจฉัยของสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การทำสนธิสัญญากับ อังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงเป็นผลของความเห็น “ฝ่ายชั้นสมัยใหม่” กับพระบาทสมเด็จพระจอม เกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เห็นถึงแสนยานุภาพของอังกฤษ อันแตกต่างไปจาก “พวกสมัยเก่า” ที่ยังไม่ เห็นถึงอันตรายของการปฏิเสธร้อยยอมทำสัญญากับอังกฤษ แต่ตามความเห็นของสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้น ยังทรงเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้แตกต่าง จาก “ฝ่ายชั้นสมัยใหม่” ท่านอื่นๆ โดยทรงเป็นผู้ที่มองการไกลกว่าคนอื่นๆ ที่ทรงเห็นความสำคัญ ในการที่สยามจะต้องเปลี่ยนแปลงบ้านเมืองให้เจริญตามมาตรฐานตะวันตก “ตามอารยธรรม” ด้วย การเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมเก่า เริ่มตั้งแต่งานพระบรมราชาภิเษกของพระองค์เป็นต้นไป ดัง ความว่า

“พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พวกฝรั่งที่อยู่ในกรุงเทพฯ ฯ เข้าเฝ้าด้วย ... ฝรั่งเหล่านั้นพากันเขียนบอกข่าวออกไปถึงนานาประเทศ ว่าพระเจ้าแผ่นดิน สยามพระองค์ใหม่ทรงเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมหันเข้าหาอารยธรรมอย่าง

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 120 – 122. (เน้นโดยผู้อ้าง).

ฝรั่งติดกับพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น ๆ ทางตะวันออก ฝรั่งตามต่างประเทศ
พากันทิววง เริ่มเกิดไมตรีจิตต่อประเทศสยามดีกว่าแต่ก่อน”⁵⁵

พระนิพนธ์ ความทรงจำ จึงแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงนโยบายทางด้านต่าง
ประเทศของสยามให้แตกต่างจากสมัยรัชกาลที่ 3 และการเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมหันเข้าหา
อิทธิพลของฝรั่งนั้น เป็นแนวรัฐสภาภิบาลนโยบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อ
ให้สยามเกิดความปลอดภัยมั่นคงจากพวกฝรั่งได้ในเวลานั้น “แต่ที่น่าอับใจอยู่ที่ทุกวันนี้ผู้
พระคุณของทูลกระหม่อมมีตัวน้อยลงทุกที ถึงมีเสียงคนขึ้นสมัยใหม่(แต่มีน้อยคน) กล่าว
ว่าหนังสือสัญญาที่ทำเมื่อรัชกาลที่ 4 เสียเปรียบฝรั่งเพราะไทยในสมัยนั้นไม่รู้เท่าถึงการ”⁵⁶
ดังนั้นการที่ทรงมีพระราชธิบายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรัฐสภาภิบาลนโยบายของรัชกาลที่ 4 ของ
สมเด็จพระยาดำรงฯ นั้น ทรงคิดว่าเป็นสิ่งที่ควรกระทำในเวลานี้ได้ ดังที่ทรงนิพนธ์ไว้ว่า “เมื่อ
คิดดูต่อไปในข้อนี้ดูเป็นโอกาสที่ฉันจะสนองพระเดชพระคุณทูลกระหม่อมได้อีกบ้างเมื่อแก่ชรา ด้วย
แถลงความจริงให้ปรากฏ...ซึ่งยังมีใครมีใครทราบหรือทราบแต่เรื่องไม่รู้ถึงต้นเหตุมีอยู่มาก
ฉันจึงพยายามแต่งเรื่องพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”⁵⁷

การเขียนพรรณนาเกี่ยวกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ในงานพระนิพนธ์
ความทรงจำ นั้น สมเด็จพระยาดำรงฯ จึงน่าที่จะต้องการตอบโต้กับกระแสการวิพากษ์
วิจารณ์รัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการทำสนธิสัญญาบาวริง ว่าเป็นเพราะว่าการที่
“ไทยในสมัยนั้นไม่รู้เท่าถึงการ” โดยการกล่าวถึงการรัชกาลที่ 4 ในเรื่องการตกลงทำสนธิสัญญา
บาวริง ซึ่งเป็นสนธิสัญญาที่นำไปสู่การที่สยามต้องเสียเปรียบตะวันตกในหลายๆ เรื่อง โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งต้องเสียอธิปไตยทางการศาลให้กับประเทศตะวันตก หรือที่เรียกว่า การเสียสิทธิสภาพนอก
อาณาเขตให้กับตะวันตก โดยประเด็นเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตนั้นได้เป็นปัญหาที่ก้ำกึ่งได้รับ
ความสนใจจากคนในช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างมากเพราะในช่วงเวลานั้น สยามยังไม่
มีอธิปไตยที่สมบูรณ์ เนื่องมาจากการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตทางการศาลที่ยังแก้ไขได้ไม่
เสร็จสิ้นสมบูรณ์นั่นเอง⁵⁸ ประเด็นการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตนี้ ได้ถูกยกมาเป็นประเด็นทาง

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 124. (เน้นโดยผู้อ้าง).

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46. (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46. (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁵⁸ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475, หน้า 3-6.

การเมืองที่คณะราษฎร ใช้เป็นเหตุผลประกาศสำคัญประการหนึ่งในการทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 ดังจะเห็นได้จากใน “ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1” ที่ระบุถึงปัญหาเอกราชของชาติไว้ในหลักคณะราษฎร ข้อที่ 1 จากทั้งหมด 6 ข้อ ความว่า

“1. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่นเอกราชในทาง การเมือง การศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง...

ราษฎรทั้งหลาย จงพร้อมใจกันช่วยคณะราษฎรให้ทำกิจอันคงจะอยู่ชั่วฟ้าดินให้สำเร็จ คณะราษฎรขอให้ทุกคนที่มีได้ร่วมมือเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลกษัตริย์ เห็นอกเห็นใจหมายพึ่งตั้งอยู่ในความสงบและตั้งหน้าผากิน อย่าทำการใดๆ อันเป็นการขัดขวางต่อคณะราษฎรนี้ เท่ากับราษฎรช่วยประเทศและช่วยตัวราษฎร บุตร หลาน หลาน ของตนเอง ประเทศจะมีความเป็นเอกราชอย่างพร้อมบริบูรณ์ ราษฎรจะได้รับความปลอดภัยทุกคนจะต้องมีงานทำไม่ต้องอดตาย ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกัน และมีเสรีภาพพ้นจากการเป็นไพร่ เป็นข้า เป็นทาสพวกเจ้า หมดสมัยที่เจ้าจะทำนาบนหลังราษฎร สิ่งทีทุกคนพึงปรารถนา คือ ความสุขความเจริญอย่างประเสริฐซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่า “ศรีอารีย์” นั้น ก็จะมีบังเกิดขึ้นแก่ราษฎรถ้วนหน้า”⁵⁹

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้ทำให้เกิดกระแสวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมือง ถึงการสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเมื่อครั้งทำสนธิสัญญาบาวริง ซึ่งหมายถึงการที่สยามยังไม่มีเอกราชและอธิปไตยอย่างสมบูรณ์ในรัฐประชาชาติแบบใหม่ที่เกิดขึ้น ปัญหาการสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต จึงเป็นปัญหาที่คณะราษฎรต้องรีบแก้ไข และในขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดการมองย้อนไปถึงจุดกำเนิดของการทำสนธิสัญญาเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 ดังนั้นเรื่องราวของรัชกาลที่ 4 จึงเป็นประเด็นสำคัญในงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์เรื่อง ความทรงจำ ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เพื่อที่จะแก้ภาพลักษณ์ของรัชกาลที่ 4 ในการทำสนธิสัญญาบาวริงกับตะวันตก

⁵⁹ “ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1” ใน เลกสารการเปลี่ยนแปลงการปกครอง. ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชาติติยา กรรณสูต, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532), หน้า 169. (เน้นโดยผู้อ้าง).

จะเห็นได้ว่า การพรรณนาใน ความทรงจำ นั้น ให้ข้อมูลที่มีได้แตกต่างไปจากข้อมูลในงาน พระรัฐประศาสน์ บังฉิมภาค เทศนาพิเศษ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งเป็นงานในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่การวิเคราะห์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในช่วงนั้นว่า ผู้ที่มีความคิดในทางการเมืองระหว่างประเทศที่ยังเป็นแบบรัชกาลที่ 3 ซึ่งไม่ยอมทำสนธิสัญญากับตะวันตกนั้นเป็นพวก "สมัยเก่า" ตรงข้ามกับรัชกาลที่ 4 และชนชั้นนำที่เห็นสมควรเปลี่ยนนโยบายการต่างประเทศกับตะวันตกเสียใหม่ว่าเป็นพวก "ชั้นสมัยใหม่" และต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมของประเทศให้เป็นแบบ "อารยธรรม" ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรส แบ่งความเป็นคน "สมัยเก่า" และ "สมัยใหม่" จากความคิดเห็นในเรื่องการยอมเปลี่ยนแปลงนโยบาย โดยยอมทำสนธิสัญญากับต่างประเทศเป็นจุดสำคัญ ซึ่งการแบ่งสยามเก่า-สยามใหม่ที่คล้ายคลึงกับแนวความคิดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรส นั้น จะเห็นต่อมาได้ในงาน เล็กเชอร์ประวัติศาสตร์สยาม แต่อาจจะกล่าวได้ว่า ความทรงจำ เป็นงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงความสนใจให้การศึกษาและถกเถียงถึงประวัติศาสตร์รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475

การพรรณนาเกี่ยวกับรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ในเล็กเชอร์ประวัติศาสตร์สยาม

เล็กเชอร์ประวัติศาสตร์สยาม เป็นคำบรรยายของนายพลตรี หม่อมเจ้าทองทิฆายุทองใหญ่ ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเรียบเรียงขึ้นโดยนายเลมียด หงสประภาส เมื่อ พ.ศ.2478 คำบรรยายเริ่มต้นตั้งแต่สภาพจลาจลภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 และการรวบรวมแผ่นดินได้สำเร็จของพระเจ้ากรุงธนบุรี จากนั้นก็เป็นเรื่องราวตั้งแต่รัชกาลที่ 1 โดยลำดับไปจนถึงในสมัยของรัชกาลที่ 5 ไปจบที่หัวข้อ "สาเหตุที่ไทยรบกับฝรั่งเศสในปี ร.ศ.112"

การพรรณนาในงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์เรื่องนี้ กล่าวถึงสมัยรัชกาลที่ 3 กับรัชกาลที่ 4 โดยเสนอในประเด็นการตีความการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 3 ที่แตกต่างไปจากงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ ก่อนหน้านั้น กล่าวคือ

“เมื่อตอนปลายรัชกาลที่ 2 กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ได้เสด็จทิวงคตเสียก่อน ฉะนั้นการสืบราชสมบัติจึงไม่มีปัญหา ต้องตกแก่พระราชโอรสรัชกาลที่ 2 มีโอรสที่เป็นชั้นเจ้าฟ้า...คือพระจอมเกล้ากับพระปิ่นเกล้า แต่เวลานั้นพระจอมเกล้ากำลังทรงผนวช เมื่อรัชกาลที่ 2 มาสวรรคตโดยปัจจุบันทันด่วน...จึง

เกิดเป็นปัญหาว่า เวลานี้พระจอมเกล้าก็บวชซึ่งถือว่าได้สละสิ่งต่างๆ ล้วนแล้ว
ฉะนั้นใครจะเป็นผู้สืบราชสมบัติ พวกข้าราชการผู้ใหญ่เห็นว่า กรมหมื่นเจษฎา
บดินทร์ ได้ทำหน้าที่สำคัญๆ มามาก และเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ที่มีอำนาจราช
ศักดิ์มาก จึงได้พร้อมกันอัญเชิญเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามว่าพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ **ได้แสดงพระองค์เป็นแค่เพียงผู้รักษาราชสมบัติ
ไว้ทำพระราชอนุชา คือเวลารับมังกฎพระองค์หาสวมไม่เป็นแค่รับแล้วเอา
วางไว้เท่านั้น**"⁶⁰

ในประเด็นเรื่องรับมังกฎของรัชกาลที่ 3 นี้ ในพระพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3
ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของรัชกาลที่ 3 ว่า "แล้วจึงมีรับสั่งให้
เสนามุขมนตรีเจ้าพนักงานจัดการพิธีบรมราชาภิเษกเถลิงถวัลยราชสมบัติ โดยเยี่ยงบรรพราช
ประเพณีสืบๆ มา"⁶¹ โดยไม่มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ในการรับมังกฎโดยมิได้สวมไว้แต่อย่างใด
เพราะถ้ามีเหตุการณ์ดังกล่าวจริง คงเป็นเหตุการณ์สำคัญที่แตกต่างไปจาก "เยี่ยงบรรพราช
ประเพณีสืบๆ มา" นอกจากนั้นใน เล็กเซอร์ประวัติศาสตร์สยาม ยังมีการตีความให้ความหมาย
การบวชของรัชกาลที่ 4 อีกด้วยว่า "ทรงสละสิ่งต่างๆ ล้วนแล้ว"

จะเห็นได้ว่า ตามการวิเคราะห์พรรณนาของหม่อมเจ้าทองทิพมานุญนั้น รัชกาลที่ 3 มิได้มี
สิทธิที่จะเสวยราชย์ได้ และรัชกาลที่ 3 เองก็ต้องการเพียงเป็น "ผู้รักษาราชสมบัติไว้" เท่านั้น ดังที่ได้
กล่าวถึงไว้ว่า

"เมื่อตอนที่รัชกาลที่ 2 สวรรคตนั้น พระนั่งเกล้าได้เสวยราชย์แทน ถ้าพูด
ตามหลักแล้วจะว่าพระองค์บกพร่องไม่ได้ เพราะ

1. พระองค์เป็นโอรสที่มีชันษามากกว่าเพื่อน ได้เคยว่าราชการงานเมืองมานาน
ต่างพระเนตรพระกรรณของรัชกาลที่ 2
2. พระองค์เป็นเจ้านายที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ มีอำนาจอยู่ในเวลานั้น

⁶⁰ หม่อมเจ้าทองทิพมานุญ, เล็กเซอร์ประวัติศาสตร์สยาม (พระนคร: บรรณาคาร, 2478),
หน้า 113. (เน้นโดยผู้อ้าง).

⁶¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 1.

3. เวลานั้นพระจอมเกล้ากำลังทรงผนวชอยู่ พุดตามหลักแล้วหมายความว่าพระองค์ไม่ยินดีต่อราชสมบัติ เพราะการบวชถือว่าได้สละสิ่งที่เป็นที่รักแล้วทั้งสิ้น
4. เวลาบรมราชาภิเษก พระองค์รับมงกุฎมาแล้วไม่สวม กลับเอาวางไว้ข้างพระองค์ ไม่ยินดีต่อราชสมบัติ เพื่อแสดงว่าพระองค์ไม่ได้แย่งราชสมบัติเลย เป็นแต่รักษาราชสมบัติไว้คอยท่าเท่านั้น

เนื่องจากพระองค์ได้ครองราชสมบัติมานาน เวลาจวนจะสวรรคต จึงคิดจะให้ราชโอรสของพระองค์ครองราชสมบัติต่อไป พระโอรสของพระองค์นั้นหาดีไม่ได้สักองค์ มักจะเกกมะเหรกเหลวไหล พอเวลาพระองค์ประชวร อยากรบว่าพวกเสนาบดีจะเลือกใครเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป จึงเรียกพวกขุนนางมาประชุมแล้ว ตรัสถามว่าจะเลือกใครเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป และทรงตรัสติเตียนพระจอมเกล้าว่าเป็นผู้ทำให้พุทธศาสนากลายเป็นธรรมยุตติอย่างมอญสิ้น การที่ตรัสทั้งนี้ก็เพื่อ แสดงให้พวกขุนนางรู้ จะได้เลือกพระโอรสของพระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินแทน ถ้าขึ้นให้โอรสของรัชกาลที่ 3 ครองแล้วบ้านเมืองคงจะพินาศแน่ แต่ไม่กล้ากราบทูลโดยตรง เป็นแต่กราบทูลว่า อาการของพระองค์ยังไม่หมดหวังทีเดียว สามารถจะเยียวยาให้หายได้ ข้าพระองค์ทั้งหลายเห็นว่ายังไม่สมควรจะเลือกเลย พอข้าราชการตอบเช่นนี้พระองค์ก็เข้าใจความหมายของข้าราชการได้อย่างดี ว่าพวกข้าราชการไม่เต็มใจจะเลือกพระโอรสของพระองค์ แม้กระนั้นพระองค์ก็ยังตั้งพระทัยที่จะให้ราชโอรสได้ราชสมบัติ โดยให้ข้าราชการคนหนึ่งไปเอาระฆังอันเป็นของคู่ตระกูล ระฆังนี้ถ้าใครได้ไปก็เป็นเครื่องหมายจะได้ครองราชสมบัติต่อไป เป็นคราวที่สยามยังเคราะห์ดีอยู่ แผลงให้เจ้าพนักงานหยิบระฆังใบอื่นมาถวาย”⁶²

นอกจากการที่รัชกาลที่ 3 ไม่ได้มีสิทธิธรรมในการครองราชย์และถูกจัดให้เป็นได้เพียง “ผู้รักษาราชสมบัติไว้คอยท่าพระอนุชา” ยังได้รวมไปถึงความไม่เหมาะสมของราชโอรสทุกพระองค์ของรัชกาลที่ 3 ด้วย จนกระทั่งถึงความต้องการที่จะให้พระราชโอรสของพระองค์ได้สืบราชสมบัติ

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 129 – 130. (ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน). แม้ว่ามีข้อเท็จจริงประการหนึ่งที่เลกเชอร์ประวัติศาสตร์สยาม กล่าวผิดพลาดคือ สิ่งของที่รัชกาลที่ 3 ให้เจ้าพนักงานนำไปถวายพระราชโอรสนั้น ไม่ใช่ระฆัง แต่เป็นประคำ ดังที่ระบุไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

ต่อไป ล้วนเป็นภัยอันตรายต่อบ้านเมืองทั้งสิ้น แลโดยสรุปตามความคิดเห็นของหม่อมเจ้าทอง
 ฑีฆายุแล้ว ภาพรวมของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ มีข้อบกพร่องในราชการมากมายซึ่ง
 เป็นหน้าที่ของรัชกาลที่ 4 ที่ได้เรียนรู้มาและได้พยายามหาทางแก้ไข ดังที่กล่าวไว้ว่า

“พอรัชกาลที่ 3 สวรรคตแล้ว รัชกาลที่ 4 ก็ได้ครองราชสมบัติแทน พระองค์
 ได้เห็นการบกพร่องในราชการมากจึงพยายามจดจำไว้ พอขึ้นเสวยราชสมบัติก็ได้
 พยายามแก้ไขเปลี่ยนแปลง”⁶³

สำหรับข้อมูลในเรื่องการต่างประเทศในรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 งาน เล็กเซอร์ประวัติ
 ศาสตร์สยาม นั้นได้ให้การวิเคราะห์ตีความที่แตกต่างไปจากงาน ความทรงจำ มากนัก แต่จะให้
 คำจำกัดความการวางนโยบายของรัชกาลที่ 3 ไว้อย่างชัดเจนว่า “ในรัชกาลที่ 3 นั้น ไทยได้
 พยายามรักษากิจการบางอย่าง Conservative ซึ่งเนื่องมาจากรัชกาลที่ 2”⁶⁴ ซึ่งหม่อมเจ้าทอง
 ฑีฆายุ มีความเห็นว่า การที่รัชกาลที่ 3 “ออกจะถือเคร่งเกินไปนี้เอง จึงทำให้หวัดหวิดอันตราย
 มาก ในการเกี่ยวข้องกับอังกฤษ ๆ พยายามที่จะรุกรบเอเชีย แต่รัชกาลที่ 3 หาได้เปลี่ยนแปลง
 ใ้ทันสมัยไม่ ฉะนั้นตลอดรัชกาลที่ 3 จึงได้มีการรบย่อย ๆ ทั้งตะวันตกและตะวันออก”⁶⁵ ซึ่งรัช
 กาลที่ 4 ผู้ซึ่งได้ทรงพิจารณาข้อปัญหาผิดพลาดต่างๆ ที่รัชกาลที่ 3 ได้ทรงทำให้มาก่อนแล้ว “จึงได้
 เปลี่ยนใหม่เป็นตรงกันข้าม”⁶⁶ ซึ่งการบริหารราชการรัชกาลที่ 4 นั้น ก็ “ได้รับผลร้ายจากรัชกาล
 ที่ 3 มาก”⁶⁷ กล่าวคือ

“...ท่านเยมส์บุคส์ได้เข้ามาทำสัญญากับไทย แต่ประจวบกับเป็นเวลาทีรัชกาลที่
 3 ประชวร จึงต้องรื้ออยู่ ถ้าเราได้ทำสัญญาในรัชกาลที่ 3 นี้เสียแล้ว ก็คงจะ

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

⁶⁴ หม่อมเจ้าทองฑีฆายุ, เล็กเซอร์ประวัติศาสตร์สยาม, หน้า 113. (เน้นโดยผู้อ้าง).

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 113. (เน้นโดยผู้อ้าง).

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

ไม่เสียเปรียบ...ท่านเยมส์ บุรุษต้องรอทำสัญญาอยู่นานก็ไม่มีผลสำเร็จ จึง กลับออกไปชองกงและจะรายงานไปให้รัฐบาลเอาเรื่องมายิงสยามเพื่อจะชู้..."⁶⁸

ดังนั้น การเสียเปรียบในการทำสนธิสัญญาบาวริงก็กลายเป็นเพราะรัชกาลที่ 3 ที่ได้ทรง พระประจักษ์ และทำให้ไม่สามารถทำสนธิสัญญากับอังกฤษได้ในคราวที่เซอร์เจมส์ บรุกส์ เดินทาง เข้ามา จนกระทั่งเสียงที่จะก่อให้เกิดการนำเรือรบจากอังกฤษมายิงสยามเพื่อชู้ แต่บังเอิญ เซอร์ จอห์น บาวริงเป็นพระสหายของรัชกาลที่ 4 จึงได้ช่วยยับยั้งรัฐบาลอังกฤษเอาไว้ได้ กล่าวคือ

"...ความเรื่องที่ยेमส์บุรุษขอร้องให้รัฐบาลส่งเรือรบมายิงชู้สยามทราบไปถึงเซอร์ จอห์น เบรานิง ผู้สำเร็จราชการชองกง ท่านผู้นี้เป็นผู้ชอบพอรักใคร่กับพระจอม เกลา ท่านผู้นี้ได้ขอร้องให้รัฐบาลงดการชู้ไว้ก่อนแล้วรับอาสาเข้ามาเจรจาทำไมตรี กับไทย..."⁶⁹

ดังนั้น ตามความเห็นและการตีความของหม่อมเจ้าทองทิฆายุ นั้น ก็เป็นความสนใจที่จะ อธิบายในเรื่องการทำสนธิสัญญาเสียเปรียบของสยาม ที่ทำแก่ตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 เช่น เดียวกัน แต่หม่อมเจ้าทองทิฆายุนั้น อธิบายว่า การที่ไทยต้องทำสัญญาที่เสียเปรียบกับตะวันตก มี สาเหตุมาจากรัชกาลที่ 3 ที่ประจักษ์ และมีความคิดในการบริหารแบบ "conservative" และการที่ รัชกาลที่ 4 ได้ทรงเปลี่ยนการบริหารใน "แตกต่างออกไป" เป็นการทำให้รอดพ้นจากการคุกคาม ด้วยเรือปืนของอังกฤษนั่นเอง

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่ากระแสความสนใจเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์หลังจากทศวรรษที่ 2450 จนถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จะเน้นการกล่าวถึงประวัติศาสตร์สยามที่สืบทอดกัน เป็นเวลายาวนาน และทำให้ความสำคัญของกษัตริย์แต่ละพระองค์ถูกรวมเข้าไปในประวัติศาสตร์ ชนชาติไทย เนื่องจากกระบวนการสร้างรัฐชาติแบบใหม่ที่เริ่มในสมัยรัชกาลที่ 5 เห็นความสำคัญใน การสร้างประวัติศาสตร์ความเป็นมาของคนในสยาม เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพให้กับรัฐ และคั่น หาอารยธรรมความเจริญรุ่งเรืองแห่งอดีตของตนเพื่อเป็นที่ยอมรับของนานาชาติประเทศ แต่หลังจาก การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 เป็นต้นมา ก็ได้เกิดความสนใจในการพรรณนาประวัติ

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 128. (เน้นโดยผู้อ้าง).

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 128 - 129. (ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน).

ศาสตร์ในช่วงรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 อีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเสียดิสทิสภาพนอกราชอาณาจักรของสยามให้กับชาติตะวันตก ทั้งนี้เพราะประเด็นในเรื่องความพยายามได้มาซึ่งเอกราชอธิปไตยที่สมบูรณ์ของสยามกำลังถูกให้ความสำคัญ ดังจะเห็นได้จากหลัก 6 ประการของคณะราษฎรที่กล่าวถึง เอกราชของชาติเป็นประการแรก และทำให้เกิดการตั้งคำถามถึงการทำสนธิสัญญาบาวริงในสมัยรัชกาลที่ 4 อันเป็นจุดเริ่มต้นของการเสียดิสทิสภาพนอกราชอาณาจักรในอดีต ในช่วงรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ได้ถูกนำมาพรรณนาอีกครั้งในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่มุ่งกล่าวอ้างถึงความจำเป็นที่รัชกาลที่ 4 ต้องทำสนธิสัญญากับตะวันตก เพื่อรักษาสยามประเทศให้รอดพ้นจากจักรวรรดินิยมตะวันตก